

अस्तावन्तीयम्

प्रणेता सम्पादकश्च
आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी

LAGHU-GRANTHAMĀLĀ

[Vol. 48]

ASTĀCALĪYAM

By

ĀCĀRYA ŚRĪGOVINDACANDRA PĀNDEYA

Ex-Professor & Head,

Department of Ancient Indian History & Culture,

Gorakhpur, Rajasthan, Allahabad Universities

Ex-Vice-Chancellor

Rajasthan & Allahabad-Universities

VARANASI

1991

**Research Publication Supervisor—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi.**

**Published by—
Dr. Harish Chandra Mani Tripathi
Publication Officer,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

**Available at—
Sales Department,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

First Edition—500 copies

Price—Rs. 20.00

**Printed at—
Ratna Printing Works
B 21/42 A, Kamachha,
Varanasi-221,010.**

लघु-ग्रन्थमाला

[४८]

अस्ताचलीयम्

प्रणेता

आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

आचार्यचरः,

प्राचीनभारतोयेतिहास-संस्कृतिविभागस्य
गोरखपुर-राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालयानाम्

कुलपतिचरश्च,

राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालययोः

वाराणस्याम्

२०४८ तमे वैक्रमान्वे

१९१३ तमे शकान्वे

१९९१ तमे ख्रैस्तान्वे

अनुसन्धानप्रकाशनपर्यवेक्षकः—

निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी ।

प्रकाशकः—

डॉ० हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठी
प्रकाशनाधिकारी,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी-२२१ ००२.

प्राप्तिस्थानम्—

विक्रय-विभागः,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी-२२१ ००२.

प्रथमं संस्करणम्, ५०० प्रतिरूपाणि
मूल्यम्—२० = ०० रूप्यकाणि

मुद्रकः—

रत्ना प्रिंटिंग वर्क्स
बो २१/४२ ए, कमच्छा,
वाराणसी-२२१ ०१०.

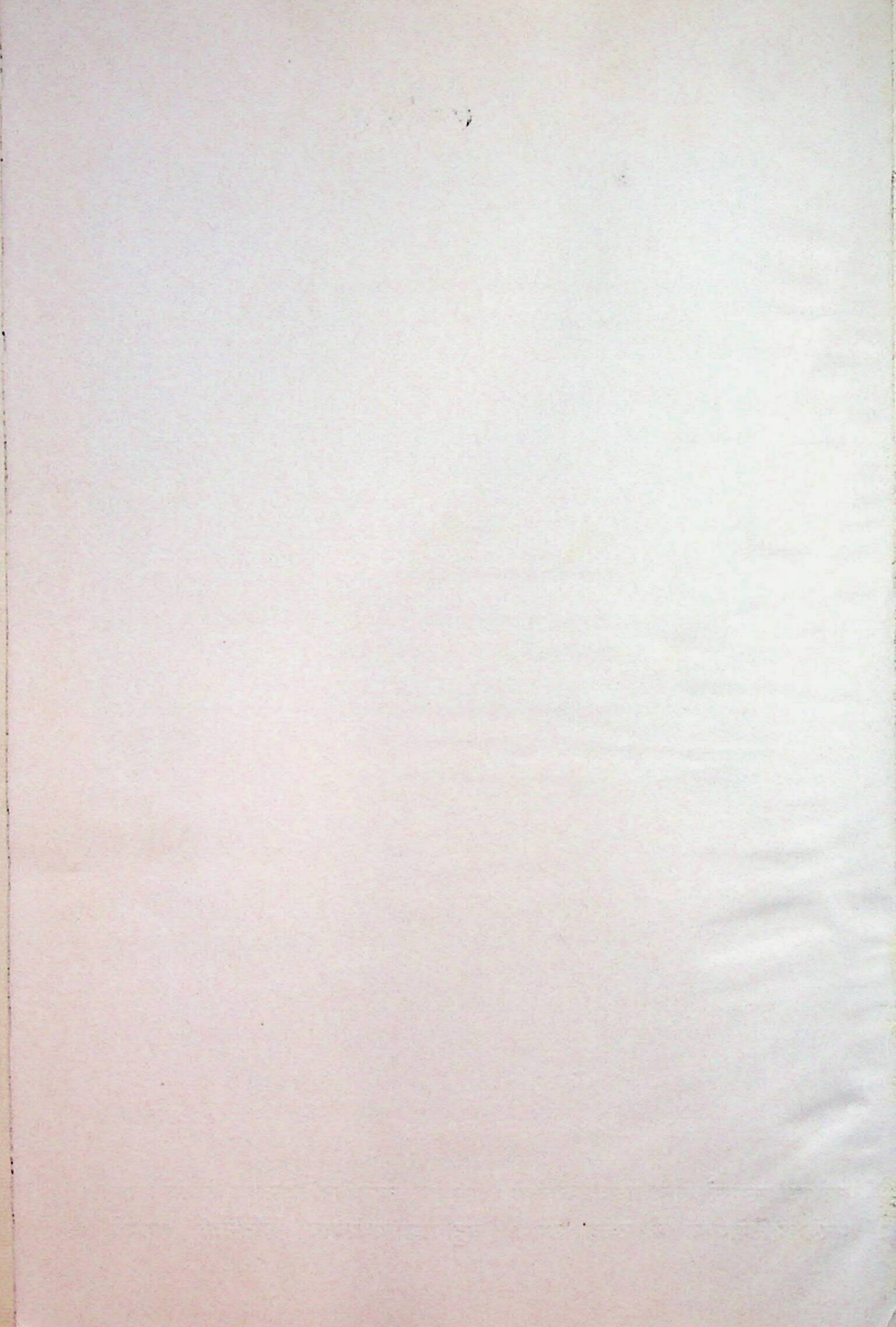

समर्पणम्

कीर्तिशेषाः क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायमहोदयाः
सत्यार्जवस्तपस्तेजोविद्याधवलकान्तये । अभयाय स्वभावेन प्राप्ताय चाभयं पदम् ॥
गुरवे कीर्तिशेषाय श्रीमत्क्षेत्रेशशर्मणे । चट्टोपाध्यायवंश्याय कृतिमेतां समर्पये ॥

प्ररोचना

वेदेषु 'अस्तम्' इति पदं गृहस्य वाचकम् । भगवतः सूर्यस्य 'अस्तम्' गमनं गृहं प्रति प्रत्यावर्तनमेव, स्वरूपे समवस्थितिर्वा । मित्रवर्याणां श्रीमतां गोविन्दचन्द्र-पाण्डेयमहोदयानाम् 'अस्ताचलीयम्' इति मुक्तककलापे नास्मिन् स्वविरचितानि पद्यानि पाश्चात्यमहाकवीनां मुक्तककृतीनां काव्यान्तराणि च ग्रथितानि । तानि स्वरूपावस्थाप्रत्यायकान्येव । बन्धुवर्याः पाण्डेयमहोदया बहोःकालात् संस्कृतभाषया छात्रावस्थात एव कुतूहलवशात् काव्यरचनायां प्रवृत्ताः । क्रमेण कुतूहलमिदं व्यसनायितम् । अत एव तेषां कृतिः सहजा, मनोरमा च दरीदृश्यते । एकतः प्रस्तुतसङ्ग्रहो-पात्तेषु मुक्तकेषु संस्कृतगिरी लयसम्पन्नता, बन्धसौष्ठवञ्च प्राचां कौशलमनुहरति, अपरतश्च वर्ण्यविषयाणां चयने, बिम्बोद्भावे, चित्तदशानां च प्रकाशने नव्यानां सरणिं ह्येयति । एवमयं मुक्तककलापो नवं नवं जायमाना पुराणी पुरन्धिरूपेव मन आह्लादयति, चेतो विकचयति, धियं धवलयति, आत्मनः प्रसादमधिगमयति च ।

काव्यान्तरेषु मूलरचनाया एव स्वारस्यमनुभूयते । मूलरचनानां परिवेशस्य यथोचितं स्थानान्तरणमपि एवं विरचितं यत् सन्धिरेव दृश्यते, न संहिताः पदार्थाः । पद्येषु छन्दोवैविध्यम्, विच्छित्तिवैविध्यञ्च दृश्यते । कचिदस्य काव्यस्य वैभवः महाकवि भवभूति प्रत्यभिज्ञापयति, कचिन्माधकवेः पदविन्यासं स्मारयति, कचिच्च अमरुकनिबन्धरीतिं परिस्फुरयति ।

मन्ये, एष मुक्तककलापः सहृदयानां मनस आसेचनकं भविष्यतीति शम् ।

वाराणस्याम्
मार्गशीर्षशुक्लैकादश्याम्,
२०४८ वैक्रमाब्दे
(१७ । १२ । १९९१ ख्रैस्ताब्दे)

विद्यानिवासमिश्रः
कुलपतिः,
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AT
HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS

RECEIVED
JAN 10 1900

FROM THE
HARVARD MUSEUM OF COMPARATIVE ZOOLOGY

RECEIVED
JAN 10 1900

RECEIVED
JAN 10 1900

प्रास्ताविकम्

आङ्ग्लकाव्यस्य पाश्चात्यसाहित्ये परमोत्कर्षं इति नास्त्येव विवादविषयः । तत्काव्यपारावारस्य कोऽपि लावण्यावभासो गीर्वाणगिरा कथमपि व्यञ्जनीय इति स्थितो मे चिरन्तनो मनोऽभिलाषः । दुस्सम्पादत्वं च तस्य न ममाविदितम् । प्रथमतस्तु सुकाव्यं शब्दपरिवृत्तिमेव न सहते । पुनश्च दुरवगाहमन्तरं देशकालप्रकृतीनां संस्कृताङ्ग्लभाषयोस्तन्निबन्धनं च अन्तरं तदीयवाङ्मये वचोभङ्गीनां चिन्तनभावनादिमार्गाणां सहृदयत्वसंस्काराणां काव्यशास्त्रविचारसरणीनां छन्दोरचनानां च । तथाप्यनेकैराङ्ग्लदेशीयैर्भारतीयैश्च पण्डितैः संस्कृतवाङ्मयस्य शास्त्रीयग्रन्थानामाङ्ग्लगिरा अनुवादो व्यधायि काव्यानां च अभिधेयार्थव्याख्यानपरः । कैश्चित् पण्डितैः पाश्चात्यभाषानिबद्धान्यपि कतिपयानि काव्यानि गीर्वाणगिरानूदितानि । विरल एव त्वेतादृशः प्रयासः । साफल्यमप्यत्र दुरवापम् । यावता काव्यसौष्ठवं शब्दमात्रनिष्ठं तदनुवादोऽशक्य एव, यावता त्वर्थनिष्ठं तावता तदनुवादसहम् । अर्थोऽपि देशकालनियतलोकप्रसिद्धश्चेद् देशकालान्तरे दुर्वोध एव स्यात् । यस्तु व्यङ्ग्यो भावार्थस्तस्यैव मानवहृदयनिश्चितं सनातनं सार्वभौमत्वम् । तद्व्यञ्जकत्वेन कल्पिता विभावविम्बा एव उपमानाद्यलंकृता मुख्यत्वेन अनुवादविषयतां भजन्ति । अनुवादे तादृशविम्बानां भाषान्तरसंस्कारीचित्येन समर्थतया च योजनं मूलभावसाक्षात्कारपुरस्सरं शब्दार्थोपस्थापननिपुणां प्रतिभामपेक्षते । एवं च महाकवीनां देशकालाम्लानयशोमुकुटानां काव्यनिगूढभावानुवादोऽसाध्यप्राय एव मादृशस्याल्पधियो जनस्य । तथापि तत्काव्यमहिम्ना गीर्वाणगिरश्च गौरवेण समाकृष्टो वाग्देवतार्चनकुसुमायमानानोमानि पद्यानि रचयितुं प्रवृत्तः स्वाधिकारमनवेक्ष्य किरातमिव विडम्बयन् क्षन्तव्योऽस्मि सद्भिः । अस्ताचलीयाशाभवानां बहूनां कवीनामत्रच्छाया इत्यस्ताचलीयकविच्छायमिति संज्ञितोऽयं संग्रहः ।

सुहृद्वर्याः श्रीमद्विद्यानिवासमिश्रमहाभागाः स्वविद्यया स्वप्रतिभया कृतिभिश्च विश्वविश्रुताः । एतद्ग्रन्थ-प्रकाशने तेषामेवोपकारो मुख्य इति भृशमनुगृहीतोऽस्मि । कृतज्ञताज्ञापनं च तदर्थं न कदापि पर्याप्तामुपेयादिति विशेषमनुक्त्वैव विरमामि । श्रीसुरेशचन्द्रपाण्डेयमहाभागाः, सुहृद्वर्याः आचार्यप्रवराः श्रीदयाकृष्णमहाभागाः, आचार्यश्रीमुकुन्दलाटमहोदयाश्च सस्नेहं सबहुमानं चात्र स्मर्तव्या ममोत्साहवर्धकाः । अस्ताचलीयेऽस्मिन् मन्दायमानास्वपि मूलकाव्यरश्मिषु कदाचिदुदियादेव कश्चित्परितोषश्छायाभिः सुधियामित्याशासे ।

स्व-मूल-वृन्त-च्युत-पुष्प-विक्रिया
दुनोति नो रूप-विलोप-दर्शनात् ।
तथापि सौरम्यलवस्य वासना
प्रसादयत्येव न किं सचेतसः ॥

इति विचिन्तयन् निवेदयति विदुषां वशंवदः—

गोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

विषयसूची

काव्यानि	पृष्ठानि
शेक्सपीयरस्य	३-१६
मिल्टनस्य	१६-२०
डनः	२१
ब्लैकस्य	२२
वर्ड्सवर्थस्य	२३-२९
कीट्सस्य	२९-३३
शैल्यः	३४-४०
टैनिसनस्य	४०-४१
आर्नल्डस्य	४२-४९
पोः	५०-५५
येट्सस्य	५५-५६
ब्रुकस्य	५७-५९
मूलकवीनां काव्यनाम्नां चानुक्रमणी	

पृष्ठानि ५९

कवयः १२

काव्यानि ५७

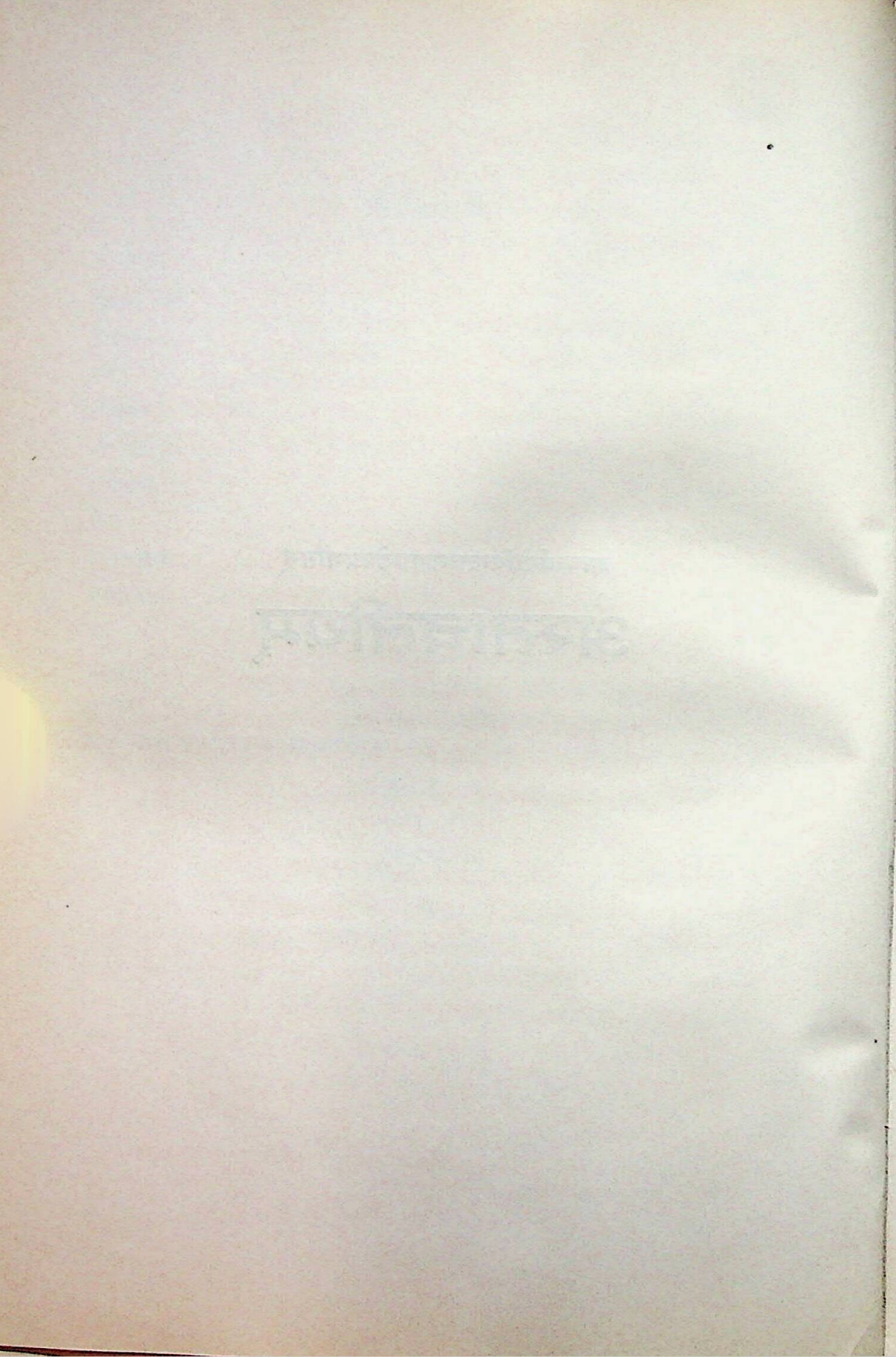

आचार्यगोविन्दचन्द्रपाण्डेयप्रणोतम्

अस्ताचलीयम्

अस्ताचलीयम्

रूपोद्यानम्^१

(सौ० १)

रूपोत्कर्षवतः समान्वयमयी वृद्धिर्निसर्गप्रिया
कालेनास्तमयन्ति मूलमहिमा विम्बान्तरं पुष्यतु ।
कान्तिश्चेन्निजदर्शनेन सुखिता म्लायेदनन्यैव ते
रूपोद्यानमिदं विकस्वरमहो शीर्येत बीजं विना^२ ॥

× × ×

रूपोद्यानम्^३

(सौ० १)

रूपोज्ज्वलश्रियां नित्या सन्ततिः कस्य न प्रिया ।
सौन्दर्य-पाटलोद्यानं सावसानं क इच्छति ॥ १ ॥
यावत्परिणतावस्थो जीर्णः कालेन शीर्यते ।
तावदंशहरस्तस्य स्मृतिं रक्षेन्नवाङ्कुरः ॥ २ ॥
ध्यानं संकुचितं यत् ते स्वस्यैवोज्ज्वलयोर्दृशोः ।
रूप-दोषित-शिखां नूनं पुष्यसि स्वयमिन्धनाम् ॥ ३ ॥
एवं स्फीतेऽपि दुर्भिक्षं किमापादयसे स्फुटम् ।
आत्मनैवात्मनः शत्रुः सौम्ये क्रूरस्तथात्मनि ॥ ४ ॥
लोकालङ्कारभूतस्त्वमिदानीं नूतनोज्ज्वलः ।
वर्णाद्वयस्य वसन्तस्य दूतो नु प्रथमागतः ॥ ५ ॥

१. प्रसिद्धतमस्य आङ्गलमहाकवेः शेक्सपीयरस्य । एजिलावेथीयनवजागरणकाले जातस्यास्य स्वाभाविकी रीतिः सर्वरससिद्धा । तस्य सौनेटाख्य-काव्यमालातः प्रस्तुता अनुवादाः ।

२. अनुरूपपापत्येन स्ववंशवर्धनार्थं कश्चित् प्रार्थ्यते ।

३. तदेव काव्यं पङ्क्तिशोऽनूदितम् ।

तथापि सम्पदं स्वीयां मुकुलोकुरुषे स्फुटाम् ।
 कृपणोऽत्र स्वभावस्ते विपरीतफलप्रदः ॥ ६ ॥
 रूपव्ययेऽनिवार्येऽपि सन्ततिः प्रिय रक्ष्यताम् ।
 ऋणान्यशोधयित्वा हि भोगो घस्मरता ध्रुवम् ॥ ७ ॥

× × ×

अवस्थान्तरम्

(शे० सौ० ६)

प्राच्यां भानुरुदेति रम्य-सुभगो ज्योतिःकिरीटो यदा
 सम्राडेव यथा नवः शुचि-रुचिलोकाभिवन्द्योऽञ्जसा ।
 तारुण्योपगतं प्रताप-शिखरारूढं सुवर्ण-प्रभं
 लोको नन्दति, हन्त पश्चिम-तटे मन्दे तु मन्दादरः ॥ १ ॥
 एवं प्रिय निजावस्थां विकार्या पश्य कालतः ।
 सन्तत्या स्वीयया तावद् रूप-राज्यं स्थिरीकुरु ॥ २ ॥

× × ×

प्रियं प्रति

(सौ० १८)

औपम्यमावहतु किं मधु-वासर-श्रीः
 रूपं ततोऽधिकतरं तव चारु शान्तम् ।
 वैशाखमासि मुकुलानि धुनोति झञ्झा
 स्वल्पावधिश्च मधुरप्यपयाति तूर्णम् ॥ १ ॥
 चक्षुर्दिवस्तपति चण्डमदः कदाचिद्
 आच्छाद्यतेऽपि बहुधा कनक-प्रभासः ।
 रम्यं व्यपेति निखिलं रमणीय-भावाद्
 आपद्यते च विकृतिं नियत-स्वभावात् ॥ २ ॥
 वासन्तिकी तु तव भास्यति नित्यदा श्रीः
 रूपं न काल-कवलो भविता कदापि ।
 काव्ये निबद्धममृते प्रसरेद् यशस्ते
 यावत्पठन्ति मनुजा इह जीव-लोके ॥ ३ ॥

× × ×

उपसान्त्वनम्

(सौ० २९)

यदा देवपराभूतो लोकेनाप्यवधीरितः ।
 परित्यागं स्वमालोच्य दूये चैकाकिनात्मना ॥ १ ॥
 आक्रोशामि दिवं व्यर्थैर्विलापैर्वधिरोपमम् ।
 स्ववृत्तमनुपश्यंश्च शोचे दुर्भाग्यमात्मनः ॥ २ ॥
 भाग्याधिकेन चात्मानं मनसा तुलयामि यत् ।
 मित्रसम्पत्तये तस्य तथैव स्पृहयामि च ॥ ३ ॥
 शिल्पं कस्यचिदिच्छामि प्राशस्त्यमपरस्य च ।
 स्वात्मभोगेन नितरामसन्तोषमुपैमि च ॥ ४ ॥
 न्यक्करोमि यदात्मानमेवं चिन्तापरायणः ।
 स्मृत्या ते सहसा यामि निर्वृतिं प्रिय तत्क्षणात् ॥ ५ ॥
 निद्राजडभुवो यद्वद् उत्पतन् खग औषसः ।
 दिवो द्वारे स्तुतिं गायेतथावस्थो भवाम्यहम् ॥ ६ ॥
 स्मृतिस्ते मधुरा प्रीत्या व्याप्नोति हृदयं यदा ।
 अविनिमेयमात्मीयं पदं मन्ये नृपादपि ॥ ७ ॥

× × ×

स्मरणम्

(सौ० ३०)

यदा स्निग्ध-निश्शब्द-धी-सम्प्रचारे
 व्यतीतार्थ-साक्ष्ये स्मृतीराह्वयामि ।
 तदा तत्तदिष्टानवाप्तेरभावान्
 विचिन्त्याथ दूये वृथा नष्टकालम् ॥ १ ॥
 अनभ्यस्तनेत्रे तदास्त्रौघमग्ने
 विलोक्य प्रियान्मृत्युलुप्ताननर्घ्यान् ।
 चिरं विस्मृतोज्जीवितो विप्रयोगो
 विलुप्तानि रूपाणि चेतस्तुदन्ति ॥ २ ॥

उपालब्ध-पूर्वाणि दुःखानि यानि
 विषण्णेन चित्तेन तेषां क्रमेण ।
 मयालोच्यते शोध्यते लेखपत्रं
 यथा दीयते पूर्वदत्तं पुनश्च ॥ ३ ॥
 तथापि स्मृतिस्ते यदा मामुपैति
 सखे प्रेष्ठ ते चिन्तनात्खेदमुक्तः ।
 अभूतोपमान्येव मन्येऽखिलानि
 पुरावेद्य-दुःखानि सन्तापकानि ॥ ४ ॥

× × ×

मृत्योरनन्तरम्

(सौ० ३२)

नीत्वाहानि निजानि यामि निधनं सन्तोषपूर्वं यदा
 धत्ते धातुषु धूलि-धूसरगतिं जाल्मः कृतान्तश्च मे ।
 संयोगेन यदि क्वचिद् विषयतां याता इमाः पङ्क्तयो
 भूयो हीनगुणा अपि प्रियकृता बालोचनीयास्त्वया ॥ १ ॥
 उत्कर्षेण युगस्य भाविततया श्रेष्ठास्तदानीन्तनाः
 जायेरन् कवयो नवास्तुलनया दूरापकृष्टं ननु ।
 काव्यं मेऽस्तु तथापि मामक इति स्नेहात् प्रणेतुस्त्वया
 सम्मान्यं, न तु चास्ताजनितया प्रीत्या तवाभीप्सितम् ॥ २ ॥
 वर्धेत प्रतिभा क्रमेण युगतो जीवेत्कविश्चेदसा-
 वित्येषैव मतिर्मदीय-विषये ते चेत्तदा पुष्कलम् ।
 काव्यान्यन्यकृतानि तद्गतगुणैराकृष्टधीः सेवतां
 मत्काव्यं तु निषेवतां प्रियजने रत्या भवान्नादरात् ॥ ३ ॥

× × ×

वियोगः

(सौ० ५७)

करोमि किं किङ्करतामुपेत-
 स्तवेव वेलामनुपालयामि ।
 न मेऽवकाशः स्ववशेन नेयो
 न चापि कार्यं यदनीप्सितं ते ॥ १ ॥

प्रभो न विश्वावधिशून्यकाल-
 मुपालभे ते प्रहराभिरक्षी ।
 वियोगदुःखे न च तित्कता मे
 स्वदासमापृच्छय यतो गतोऽसि ॥ २ ॥
 न चेतसेष्यामलिनेन शङ्के
 गतः क्व वाऽसक्तमना न्यवात्सीः ।
 मन्ये विषादानुगतो हि दासः
 प्रियान् निजांस्तु प्रतिहर्षयेथाः ॥ ३ ॥
 वशेन भावस्य जनो विमोहं
 तथाधिरूढो यदनेन नूनम् ।
 प्रियस्य यद् यच्चरितं यथापि
 विभाव्यते तत्तददोषमेव ॥ ४ ॥

× × ×

परिवर्तनानि

(सौ० ६०)

तरङ्गा यथा सोपलं यान्ति तोरं
 त्वरन्ते तथा नः क्षणाः स्वावसानम् ।
 स्वपूर्वङ्गमानां भजन्ते पदानि
 प्रवृत्ताः पुरः श्रेणिबद्धा यतन्ते ॥ १ ॥
 यदा जायते कीर्त्यतेऽथोत्सवेन
 विवृद्धः शनैर्यौवने चाभिषिक्तः ।
 ग्रहैर्वञ्च्यते वार्धके क्षीयते च
 ददौ जीवितं यः स कालो विरुद्धः ॥ २ ॥
 स रूपं विविध्यन् नवं यौवनस्य
 श्रियो मस्तके लाञ्छनानि प्रयुञ्जन् ।
 निगृह्णाति कालोऽद्वितीयान् विशेषान्
 न तस्यास्ति बाह्यः सृणेः प्राणिभूतः ॥ ३ ॥
 अनागते युगे मन्ये काले वहति दारुणे ।
 काव्यं स्थास्यति मे नित्यं तव कीर्तिविभूषितम् ॥ ४ ॥

× × ×

कामः कालश्च

(सी० ६४)

विकारितान् कालकरेण याव-
 ज्जराविशीर्णान् महतोऽवशेषान् ।
 अट्टालकांश्चापि निपात्यमानान्
 पदानि मृत्योरधरीकृतानि ॥ १ ॥
 बुभुक्षितं चापि जलप्रहारै-
 स्तटाधिराज्यं ग्रसमानमब्धिसम् ।
 तटं समुद्रात्पुनराददानं
 जितं प्रदेशं च निजं क्रमेण ॥ २ ॥

पश्याम्यवस्था-व्यतिहारमेवं
 तथा व्यवस्थां व्यसनाभिनिम्नाम् ।
 विपर्ययं स्वात्मनि चिन्तयामि
 प्रियोऽपि कालेन हरिष्यते मे ॥ ३ ॥

इदं भयं मृत्युसमं समेति
 प्रियाद् वियोगो भविता ममेति ।
 प्रीतिं दृढं धारयते मनस्तद्
 बिभेति कालादनिवार्यभावात् ॥ ४ ॥

× × ×

कालः कामश्च

(सॉनेट, ६५)

न धातुर्नैव पाषाणो न पृथ्वी न च सागरः ।
 विषादो मर्त्यभावस्य न व्याप्तो यत्र सासहिः ॥ १ ॥
 कथमस्मिन् प्रतिष्ठेत सौन्दर्यं प्रीति-संश्रयम् ।
 सुकुमारोऽज्वलो यस्य व्यापारः कुसुमोपमः ॥ २ ॥
 कियद् वा मधु-निश्वासा मधोः स्थास्यन्ति वासराः ।
 कालेनाक्रममाणेन रुद्धाः संहारकारिणा ॥ ३ ॥
 दुर्भेद्याश्च शिलाः कालं प्रत्यवस्थातुमक्षमाः ।
 अरक्षितानि द्वाराणि कालायसमयान्यपि ॥ ४ ॥

वेपते हृदयं ध्यात्वा कालमेवं भयावहम् ।
कालकोशोत्तमं रत्नं निगुह्येत क्व मे वद ॥ ५ ॥

कस्य बलवतः पाणिस्तत्पादस्तम्भने क्षमः ।
कालं कः प्रतिषेधेत रमणीयापहारिणम् ॥ ६ ॥

न कोऽपि प्रभवेदस्मिन् नूनं कर्मणि दुष्करे ।
कृष्णाक्षरैस्तु मे नित्यं प्रीतिस्तिष्ठेत्समुज्ज्वला ॥ ७ ॥

× × ×

मृत्युर्विजयते

(सौ० ७१)

विलप्यतां नैव मृतो यदाहं
श्रुता च घण्टा रूषती सखेदा ।
निवेदयन्ती मलिनात्प्रयातां
लोकात् क्वचिन्मां क्रमिसार्धवासम् ॥ १ ॥

इमाश्च पङ्क्तिर्यदि वीक्षसे तन्-
निबन्धको विस्मरणीय एष ।
चित्तेऽन्यथा दुःखजनेस्त्वदीये
हेतुर्भवेयं प्रियतापरोऽपि ॥ २ ॥

भूतेषु लीने मयि पद्यमेतत्
पश्यंस्तु नामापि न मे निदध्याः ।
क्वचिद्वराकस्य हृदि व्यपेतु
सार्धं मया प्रेम ततस्त्वदीयम् ॥ ३ ॥

जनेऽन्यथा मादृशि बद्धकामं
विलोकयन् भाविषु वासरेषु ।
लोको भवन्तं विहसेत्कदाचित्
सोल्लुण्ठनं मे ह्यविषह्यमेतत् ॥ ४ ॥

× × ×

अगत्वरो भावः

(सौ० ७३)

ऋतुः स एवात्र विलोक्यतां मयि
 यदानिलः शीत-शितः प्रधावति ।
 प्रकम्पिता येन भजन्ति शाखिनो
 विपाण्डुराशीर्णदलाः प्रपर्णताम् ॥ १ ॥
 निरुत्सवत्वं च खगैः समुज्झिता
 व्रजन्ति निर्गीत-सुरालया^१ इव ।
 दिनान्त-सन्ध्या मयि वा विलोक्यतां
 यथापरान्तेऽस्तमये रवेः शनैः ॥ २ ॥
 विवर्णतां याति विलोप्यते तथा
 तमिस्रया मुद्रित-लोक-नेत्रया ।
 यथेन्धनं भस्म-चयावशेषितं
 घृणोति^२ किञ्चित्प्रभया समन्वितम् ॥ ३ ॥
 तथा च यास्यत्यपि यौवने तव
 दृढाङ्कितश्चेतसि मे विलोक्यताम् ।
 प्रगाढ-भावस्त्वयि दीप्यमानतां
 जहाति यो नैव पदेऽपि गत्वरे ॥ ४ ॥
 × × ×

विरक्तिः

(सौ० ९४)

बलवतापि न येन विहिंसितं
 कृतवतापि सुकर्म निगूहितम् ।
 नयति लोकमथाप्यचलः स्वयं
 मलिन-राग-पदैर्न विलोभितः ॥ १ ॥

---

१. सुरालयाः = देवालयाः ।

२. घृण् दोषी ।

स पुरुषो लभते दिव आशिषः
स खलु पुष्यति सम्पदमात्मनः ।
अधिपतिः प्रकृतेः स्वयमेव यत्
परिचरन्ति पदेष्वितरे जनाः ॥ २ ॥

उदय-भंग-समापित-जीविते
मधुरिमा कुसुमे न तु तत्कृते ।
मधुकृते स हि विक्रियते क्वचिद्
यदि रुजा क्रिमिहेतुकया क्षतः ॥ ३ ॥

असुभगाः कृतिनोऽपि भवन्ति ते
यदि विकारमवाप्नुवते क्वचित् ।
कमलिनी सरसी खलु पूयते
जल-दलादि-मलैर्यदि सङ्गता ॥ ४ ॥

× × ×

वियोगः

(सो० ९७)

वियोगतस्ते शिशिरायमाणा
मन्दप्रभा मे दिवसा अभूवन् ।
जडा यथा पौष-तुषार-वर्षः
शून्या जरद्वत्सर-वश्य-भावाः ॥ १ ॥

चिराद् वसन्तो विगतो ममेत्थं
शरच्च भूरि-प्रसवा तथापि ।
पञ्चत्वयाते विधवेव पत्न्यौ
भारं तु गर्भस्य वृथा हरन्ती ॥ २ ॥

इयं प्रभूतोद्गमशालिता मे
मनोरथोऽनाथजनस्य भाति ।
मधुःससौख्यस्तव सव्यपेक्ष-
स्त्वयि प्रयाते विरुता वयोऽपि ॥ ३ ॥

गायन्ति वा मन्द-विरक्त-कण्ठा
 यतश्च पत्राणि लता-द्रुमाणाम् ।
 विच्छायतां यान्ति विपाण्डुराणि
 हिमागमाशङ्कितमानसानि ॥ ४ ॥

× × ×

शङ्कुच्छाया

(सौ० १०४)

न ते रूपं स्पृष्टं दयित जरयाद्यापि तरुणं
 तथेवास्ते यादृक् प्रथममपि दृष्ट्या समगमि ।
 ततो यातायातः सुरभि-वनवातः शुचिरपि
 मधु-श्री-हासस्त्रिरपि हिमपातैर्विगमितः ॥ १ ॥

यथा शङ्कुच्छाया सरति न च दृश्यो गति-लव-
 स्तथा रूपं नूनं तव हरति कालोऽप्यनिमिषम् ।
 त्वदीयं सौन्दर्यं भ्रमित इव पश्याम्यविचलं
 युगाद् भव्यात्पूर्वं व्रजति सुषमा हन्त निधनम् ॥ २ ॥

× × ×

बिम्बोपासना

(सौ० १०५)

प्रीतिर्न वाच्या मम बिम्बरक्ति-
 र्यथार्चकानां जगति प्रसिद्धा ।
 न वा प्रियो मूर्त्युपदर्शनं मे
 सदा गुणैरेव मया स्तुतः सः ॥ १ ॥

न्यायो दया सत्यमथापि भास्वद्-
 गुणास्त्रयस्तत्र भजन्त्यभेदम् ।
 सदाऽविकार्या प्रतिमाममर्त्या
 कुर्वन्त्यवेषम्यगतास्त्रिमूर्तिम् ॥ २ ॥

× × ×

भाव्यादेशः

(सौ० १०६)

अतीत-वृत्तान्त-निरूपणेषु यद्
 विलोकये शूर-कथा यशस्विनीः ।
 शृणोमि काव्येष्वथवा प्रशंसिताः
 विलोल-लीलाः प्रमदा-जनस्य च ॥ १ ॥

यदोपमानोत्तर-रामणीयकं
 भ्रुवोर्दृशोरोष्ठयुगस्य पादयोः ।
 कराङ्गुलीनां च निभालयेऽद्भुतं
 निरूपितं श्रेष्ठतया पुरातनैः ॥ २ ॥

तवैव नूनं श्रियमामनन्ति ते
 विभिन्न-रूपेष्विति मे स्फुटं तदा ।
 अदृष्टवन्तोऽपि च रूप-सम्पदं
 दिशन्ति भव्यार्थ-गिरा पुरा ध्रुवम् ॥ ३ ॥

विभावयन्तोऽर्थमनागतं हृदा
 निरूपणे त्वस्य बभूवुरक्षमाः ।
 निरीक्षमाणास्तव वार्तमानिकीं
 श्रियं स्थिता मूकतयाऽधुनातनाः ॥ ४ ॥

× × ×

अपरिवर्त्यः

(सौ० १०९)

मा मंस्था मामसत्यं यदि मम हृदयं म्लायते त्वद् वियोगाद्
 देहत्यागो भवेन्मे बहुतर-सुकरो नात्मना विप्रयोगः ।
 नित्यं भावो मदीयस्तव हृदि नित्यं मन्यमानः स्वकीयं
 यात्रीवावर्ततेऽयं पुनरपि विषयं दूर-देशानटित्वा ॥ १ ॥

काले काले निवृत्तः समय-विनिमयं यन्न कर्तुं क्षमोऽस्मि
 तन्नूनं लाञ्छनस्य स्वयमिव सलिलं क्षालनायाहरामि ।

दोषैर्यद्यप्यनेकैः प्रकृति-सहगतेः पीड्यमानो भवेयं
 तत्राप्यप्रत्ययस्ते न मयि समुचितस्त्वद् गुणासक्त-चित्ते ॥ २ ॥
 नास्मिस्त्रिभुवने किञ्चित् त्वां विहायाभिमन्यते ।
 मया जीवितसर्वस्वमनर्घो निधिरित्यपि ॥ ३ ॥

× × ×

सत्या प्रीतिः

(सौ० ११६)

सम्बन्धं सत्यसन्ध-प्रणयि-जन-गतं विघ्न-बाध्यं न शङ्के
 स प्रेमा नास्ति यः स्यात्प्रिय-विहितमहो विप्रियं प्राप्य लोलः ।
 वातैर्धूते समुद्रे गिरिरिव सततं ध्रौव्य-सारं हि हादं
 शुभ्रं नक्षत्रमेतद्गगन-तल-गतो नाविकाशा-प्रदीपः ॥ १ ॥
 दात्रेणोद्दाम-शोभां तरुण-सुतनुगां हन्ति कालः करालः
 सौहादं यावदायुः प्रतिपलमचलं वञ्च्यते नैव तेन ।
 सर्वं चेद्भ्रान्तिपूर्णं मम लपितमिदं स्वानुभूत्या मया वा
 मिथ्या चेद् दशितं तत् क्वचिदपि न तदा प्रेम-वस्तु-प्रसिद्धिः ॥ २ ॥

× × ×

मनोजन्मान्धता

(सौ० १४८)

किमिव नयम-रश्मि दत्तवान्मे मनोभूः
 प्रतिगत-विषयाणां यो विसंवादशोलः ।
 अथ विधृत-विकारा बुद्धिरेवास्तु या मे
 स्फुटतरमपि भासं नाक्षजं स्वीकरोति ॥ १ ॥
 यदि भवति मनोज्ञो यत्र रक्ते दृशी मे
 कथमिव न विधत्ते प्रत्ययं तत्र लोकः ।
 अवितथमथ नैवं स्पष्टमावेद्यते तत्
 मनसिजकृतदृष्टिर्नाविसंवादपूर्वा ॥ २ ॥

नयन-सलिल-रुद्धा सन्ततं जाग्रती च
 कथमिव निज-कार्ये दर्शने सा पटुः स्यात् ।
 रविरपि भुवनानामेक-चक्षुर्न भाति
 सजल-जलद-मालानाविलो नैव यावत् ॥ ३ ॥

× × ×

मदनः

(सौ० १५४)

सुप्तोऽभून्मदनः कदाचिदिषवः
 पार्श्वे तदीयाः स्थिताः ।
 तत्रायाद् विबुधाङ्गना करतले
 बाणान् गृहीत्वाऽक्षिपत् ॥ १ ॥
 कूपे कुत्रचिदस्य नीरमधुना-
 प्यातप्यते कामतः ।
 नूनं शाम्यति नैव मन्मथ-रुजा
 शैत्येन वारां क्वचित् ॥ २ ॥

× × ×

सनोजन्मा (टैलमो व्हेयर इज् फेन्सी ब्रेड)

प्रभवति ननु कस्माद् ब्रूहि कामः किमेष
 हृदय-समुदितो वा चेतसो वा प्रजातः ।
 कथमयमभिलाषो जायते वर्धते वा
 त्रिभुवन-विजयी वा विश्रुतो ब्रूहि मे त्वम् ॥ १ ॥
 स्व-विषयमभिचिन्वन् जायते लोचनाभ्याम्
 अविचलित-दृशा तद्वीक्षणाद् वर्धते च ।
 निधनमपि च याति स्वात्मनो दौलयेव
 डिमडिम-निनदोऽसौ कार्यतां डिण्डिमस्य ॥ २ ॥

× × ×

मृतं प्रति (फीयर नो मोर. .)

जहिहि भयमिदानीं रौद्र-सूर्यातिपाद यत्
 प्रखरतर-नुषारोच्चण्डशीतादथापि ।
 कृतमिह निज-कृत्यं संसृतौ यत्तवासीत्
 स्वगृहमुपगतस्त्वं वेतनं चापि लब्ध्वा ॥ १ ॥

कनक-रुचिर-भासा कान्त-तारुण्यशाली
 भवतु यदि युवासी सुन्दरी वाथ बाला ।
 भवतु मलिन-चुल्ली-मार्जको वा समं ते
 भुवि लुठित-शरीरा यान्ति पञ्चत्वमेव ॥ २ ॥

न खलु विषहनीया भ्रू-विकाराः प्रभूणां
 कुचरित-नृपतीनां दण्डपातास्तथैव ।
 अशन-वसन-चिन्ता नैव कार्याधुना ते
 सममिह तव लोष्ठं काञ्चनं वापि रम्यम् ॥ ३ ॥

नरपति-धृत-दण्डो वैदुषो वाथ शिल्पं
 निखिलमपि रजस्साद् भावि नात्रापवादः ।
 न खलु भयमिदानीं विद्युतो युज्यते ते
 न च सकल-जनानां दारुणाद् वज्रपातात् ॥ ४ ॥

अपवदति जने वा निन्दके वाऽविचारे
 न भवतु तव रोषो हर्षशोकौ न ते स्तः ।
 रति-मद-ललनास्ताः कामिनस्ते युवानो
 ध्रुवमिह मरणान्तं प्राणिनो यान्ति सर्वे ॥ ५ ॥

× × ×

स्वान्धत्वं प्रति*

(मिल्टनमहाकवेः)

आयुर्नार्धमितं तथापि नयनज्योतिर्मया हारितं
 लोको दीर्घतमी, प्रयोगमगता शक्तिः सुवर्णोपमा ।
 लाभो नार्जित एव मूलधनतो यत्स्वामिनादायि मे
 लेख्यं तस्य समर्पये कथमिति व्यग्रं मनश्चिन्तया ॥ १ ॥

* मिल्टनमहाकवेः । सप्तदशे क्रिस्ताब्दशतकेऽसौ बभूव, तस्य काव्ये पाण्डित्यम्, आस्तिक्यम्, उदात्तत्वम्, सङ्गीतमयत्वं च विशेषेण लक्ष्यन्ते ।

ज्योतिर्हीनतया सिषेविपुरपि व्यर्थो विना साधने-
रेवं खेद-परीत-चेतसि बहूपालम्भ-तिवते मयि ।
धैर्यं तावदुपेत्य वक्ति निभृतं भाग्येन सन्तुष्यतां
तद्दत्ता तव कर्म-शक्तिरखिला नेशेन सापेक्ष्यते ॥ २ ॥
सम्राजैव नियोजितैर्भुवि जले सर्वत्र संसाधकै-
राज्ञा यस्य शिरोधृतामरणैर्विश्वस्य सञ्चालिका ।
सेवन्ते न त एव तीक्ष्णकरणाः कार्यैरनेकैरमुं
तेऽन्येऽपि प्रतिपालनेन कृतिनः किञ्चिन्न ये कुर्वते ॥ ३ ॥

× × ×

प्रहर्ष-देवताह्वानम्

(मूल-काव्य-गता यवन-देव-कथा-प्रचुरोल्लेखा अनुवादे त्यक्ताः । अतो मूल-
काव्य-च्छायामात्रानुसारी अयमनुवादः ।)

अपैतु दुःखित्वमितो जुगुप्सितं
रसातलेऽसूत गुहासु यत्तमी ।
त्रिशोर्ष-बोभत्स-शुना समागता
विराव-चीत्कार-भयानकाकृतिः ॥ १ ॥
कुरूपमावासयतां निजाश्रयं
स्थितंतमो यत्र वितत्य पक्षतो ।
विहङ्गमो रात्रिचरो विगायति
नता घनच्छाय-शिलाश्च दन्तुराः ॥ २ ॥
उपेहि हास्यैक-परायणे दिवः
श्रियः प्रसादात्कुसुमैर्मधौ नवे ।
विभूषिते जन्मनि ते प्रसादिताः
दिशश्च सर्वा उषसा नु भासिताः ॥ ३ ॥
ववी सुदूरान्मलयात्प्रवासितः
समीरणो नील-सरोज-वासितः ।
तुषार-धौतैर्विधुतैश्च पाटले-
रपूर्वशोभा व्यधितानलामलेः ॥ ४ ॥

सुराङ्गने हास्य-विनोद-मुद्रया
 मुदा समायाहि गिरा विनिद्रया ।
 सनर्म-वैदग्ध्य-विलास-विक्रिया-
 विनर्तित-भ्रूलतयोर्दृशोः श्रिया ॥ ५ ॥

विधारयन्ती स्मित-पुष्प-मालिकां
 विधूनयन्ती परिहासतः शिरः ।
 कृताट्टहासा परिगृह्य पक्षयो-
 रशेष-चिन्ता-जरती-विदूषिका ॥ ६ ॥

अभूत-पाद-भ्रमणेन नृत्यतु
 निरूपयन्ती नभसीव चारिकाम् ।
 लघु व्रजन्ती गिरिपक्ष-कन्यकां
 स्वतन्त्रतामानयतु स्व-पाणिना ॥ ७ ॥

यथोचितं ते यदि मानमर्पये
 प्रवेशनीयोऽस्म्यनुवर्तिषु त्वया ।
 सदैव भुञ्जीमहि सौख्यसन्तती-
 रनाविला या अविनिद्रिता अपि ॥ ८ ॥

अट्टालकात्स्वादुदयाचलस्थितात्
 समुत्पतन्तं गगने विहङ्गमम् ।
 गायन्तमालोकय भा-समुज्ज्वले
 समेजयन्तं रजनिं तमोजडाम् ॥ ९ ॥

उषा यदा सा पृषती विभासते
 वातायने दर्शय ते मुखश्रियम् ।
 लतान्तरात्पृच्छ च सौखरात्रिका
 कृतार्थयाऽस्मान् प्रियदर्शने शुभे ॥ १० ॥

विरोति यावत्पट्ट कुक्कुटश्चरन्
 सगर्वमग्रे स्ववधूजनस्य सः ।
 पराक्रमेणास्य पलायते ननु
 तनूभवन्ती रजनी वरूथिनी ॥ ११ ॥

कौलेयकानामथ शृङ्गिणां ध्वनिः

प्रभातवेलामिव तन्द्रितां पटुः ।

विबोधयन्नद्रितटात्प्रवर्तितः

वनान्तराणि प्रतिनादयन् स्फुटम् ॥ १२ ॥

गिरौ व्रजन्ती हरितैर्वनद्रुमैः

विलोक्यसे पूर्वदिगन्त-सन्निधौ ।

यतो विनिष्क्रामति मण्डलाधिपो

ज्वलन् रविश्चित्रघनैरनुद्रुतः ॥ १३ ॥

विलोक्य सीतां मुदितः स हालिको

लयद्रुतं गायति गोप-बालिका ।

कथानुरक्ता अविपालकाः क्वचित्

सृणिं समुत्तेजयते च लावकः ॥ १४ ॥

पिशङ्गितच्छायनृणासु भूमिषु

कपोतवर्णासु खिलीकृतासु च ।

पयोधरेष्वद्रिगतेषु लीलया

समन्ततो रूपवितान ईक्ष्यते ॥ १५ ॥

उपत्यकाः कर्बुर-पाण्डु-पुष्पिताः

प्रसन्नमम्भः सरितश्च विस्तृताः ।

समुच्छ्रिताः पादप-राजयोऽद्भुताः

विडम्बयन्तीव च दुर्गमण्डलम् ॥ १६ ॥

विनिश्चरद्धूम-पताकया कुटी

समाह्वयन्तीव मनांसि दूरतः ।

निवेदयत्युज्ज्वलदीर्घितिं पतिं

गृहस्य मोदावहमाशुशुक्षणिम् ॥ १७ ॥

करोति पल्लीजनता स्वनेरिता

समिद्ध-रासोत्सव-सङ्गतोद्बुरा ।

सपान-मृष्टान्न-सुगन्धितानिलाः

दिशो विपञ्ची-प्रतिनाद-बन्धुराः ॥ १८ ॥

विभाति यावत्सुदिनं बहिः स्थिताः

दिनात्यये खेद-विनोदनालयम् ।

सुरोज्ज्वलं यान्ति कथास्तथा-दूताः

स्व-वृत्तरूपाः कथयन्ति कल्पिताः ॥ १९ ॥

गताः स्वशय्याश्च निशीथचारिणा

शनेश्च निद्रां निभृतोपजापिना ।

समीरणेनापिषत क्रमेण ते

स्ववासनोद्भूत-जगद्-विहारिणः ॥ २० ॥

समुच्छ्रिताट्टालक-दुर्ग-केतने

पुरे रमन्तेऽद्भुत-दृश्य-शोभिनि ।

समुद्धतैर्यत्र विभान्ति वीथयः

सशूरसामन्तगणैः समाकुलाः ॥ २१ ॥

विभान्ति कान्त्यायत-शुभ्रलोचना

अधिष्ठिताः सभ्यपदं वराङ्गनाः ।

विदग्ध-गोष्ठीष्वथ रङ्ग-मण्डले

जयार्थिनां निर्णय-दान-तत्पराः ॥ २२ ॥

ततः समायाति विवाहदेवता

सदीपका सप्रतिशोर्षका स्वयम् ।

समुज्ज्वलाहार-विहार-डम्बरा

पुरातनं गौरवमातनोत्यपि ॥ २३ ॥

अलौकिकावेश-सरित्तटस्थितो

निदाघसन्ध्यासु कविर्विकल्पयेत् ।

विचित्ररूपाणि यथा विभान्ति ताः

विशारदैः नाट्यकथाः प्रयोजिताः ॥ २४ ॥

अपूर्वं-माधुर्यगलत्स्वरावली

सुवृत्त-वागर्थ-पदेः समन्विता ।

निषिच्यतां कर्णपुटे त्वया सदा

तथा च सख्यं मम तेऽस्तु देवते ॥ २५ ॥

× × ×

श्वः सुखाशंसा

(डन्-महाकवेः)*

असंगतौ कथं पूर्वमभूवेत्यस्ति विस्मयः ।
स्तनन्धयावेवावां किं शैशवास्वादसंगिनी ॥ १ ॥

घुर्घुरायित-निःश्वासी दोलायामिव शायितौ ।
अनयाव कथं कालं सुखं यत् कल्पितं नु किम् ॥ २ ॥

यदि क्वचिन् मया रूपं लोचन-गोचरीकृतम् ।
अभीष्टमुपलब्धं च स्वप्नाभास्तवैव सः ॥ ३ ॥

इदानीं श्वः सुखाशंसा वाच्या, नौ जाग्रतावपि ।
अन्योन्यं नाभिपश्यावो हृदयाविष्टशंकया ॥ ४ ॥

प्रीत्या नियम्यते प्रीतिरशेषा विषयेषु या ।
स्वावकाशो ह्यवच्छिन्नः क्रियते सार्वदेशिकः ॥ ५ ॥

सागरान्वेषिणः कामं यान्तु देशान्नवान्नवान् ।
मानचित्राणि तेषां च दर्शयन्तु यथारुचि ।
आवयोर्भुवनं भिन्नं प्रत्येकगतमद्वयम् ॥ ६ ॥

अन्योन्यचक्षुषोर्भाति मुखाभासो द्वयोर्मिथः ।
ऋजुश्च हार्दिको भावः स्फुटमेव प्रतीयते ॥ ७ ॥

एतादृशं क्व वा लभ्यं गोलार्ध-द्वयमुत्तमम् ।
निशिता नोत्तरा यत्र प्रवणा नापि पश्चिमा ॥ ८ ॥

यद्यन् नश्यति तन्नैव समैरवयवैः कृतम् ।
स्वभाव-सदृशी प्रीतिरावयोः समलक्षणा ।
सुदृढा च स्थिरा चैव मृत्युभोतिमपास्यति ॥ ९ ॥

× × ×

* मेटाफ्रिजिकल इत्याख्येषु गण्यतेऽसी महाकविः । रीतित्यागः, स्वमनोजवस्था-
परामर्शः, सन्देहपरत्वं वैलक्षण्यं चाभिग्न्यक्तेस्तस्य काव्ये लक्ष्यन्ते ।

व्याघ्रः

(ब्लेक-महाकवेः)*

निशा-वनान्त-र्दहसि प्रदोप्तं
भो व्याघ्र को रूपमिदं ममौ ते ।
समं विभक्त चतुरस्रशोभि
भयानकं शिल्पितमो न्वमर्त्यः ॥ १ ॥

क्व वा विदूरे गगने गभीरे
जज्वाल वह्निस्तव नेत्रदीप्तः ।
तं वा ग्रहीतुं सहसा करः कः
पक्षी किमालम्ब्य समुत्पपात ॥ २ ॥

स्नायूस्तवान्तर्हृदयस्य शिल्पी
को वा समाकुञ्चयितुं समर्थः ।
स्पन्दो यदा तद्हृदयं विवेश
विवेश वेगोऽपि भयानकस्तम् ॥ ३ ॥

अयोधनः कः क्व च शृङ्खला सा
भस्त्रा च का यद्घटिताऽस्य वृत्तिः ।
स्थूणापि का घोरतरा च मुष्टिः
संग्राहयामास विभीषिका या ॥ ४ ॥

निपात्य कुन्तानुडवोऽपि साम्राः
दिवं न्वषिञ्चन् जलधारयेव ।
किं सिष्मिये सृष्टिमिमां समीक्ष्य
त्वदात्मिकां येन कृतोऽवि-शावः ॥ ५ ॥

निशावने व्याघ्र दृशोः प्रदीप्तः
केनासि देवेन विनिर्मितस्त्वम् ।
घोरं ममे रूपमिदं त्वदीयं
मूर्तं तथाकारि भयं समग्रम् ॥ ६ ॥

x   x   x

* रहस्यवादीत्ययं महाकविराख्यायते । आध्यात्मिकार्थसंकेतबाहुल्यं तत्काव्ये दृश्यते ।

इन्द्रधनुः

(वड्सवर्थ-महाकवेः)*

उत्कम्पते मे हृदयं यदापि
नभोगतं शक्रधनुर्विलोके ॥ १ ॥

एवं तदासीन्मम जन्मकाले
यथाधुना प्राप्तवतो वयो मे ।
तथैव यद् वार्धकमागतः स्यां
न चेत्तथा मृत्युमुपैमि नूनम् ॥ २ ॥

बालः पिता स्यात्पुरुषस्य मन्ये
तथा च काङ्क्षामि दिनानि मे स्युः ।
पूर्वापरीभावसमन्वयेन
निसर्ग-धर्मा-चरणापितानि ॥ ३ ॥

× × ×

पुष्पाणि

(तस्यैव)

मेघोभूत्वा बहु-जनपदान् पर्यटन्नेककोऽहं
तीरेऽपश्यं क्वचन सरसो व्योममार्गेण गच्छन् ।
स्वर्णोद्भासं कुसुमनिवहं दाफदिल्-वाटिकासु
वृक्षच्छाये पवन-विधुतं नृत्यमाभासयन्तम् ॥ १ ॥

ज्योतिःपुंजो निमिषति यथाभाति तारापथेऽती
श्रेणीबद्धा निरवधि-ततास्तेऽपि दृष्टास्तथैव ।
खातोपान्ते जलधिनिकटे नृत्य-चारी-विलग्नाः
पुष्पस्तोमा अयुत-कलना दाफदिल्-संज्ञकास्ते ॥ २ ॥

* वड्सवर्थकविः रोमैन्टिक-काव्यधारायाः प्रवर्तकेषु मुख्यः । भाषायाः सारल्यम्, प्रसादगुणः, भावव्यञ्जकत्वं स्वानुभूतिपरत्वं बाह्यप्रकृतौ दिव्यचेतनाव्याप्तिदर्शन-मित्यादीनि लक्षणानि दृश्यन्तेऽस्य काव्ये ।

नृत्यन्ति स्म स्फुरित-मुदिताः सिन्धुलोलास्तरंगा-
 स्तेभ्योऽप्येतैः कुसुम-निवहैर्दक्षिता दक्षता स्वा ।
 नूनं चेतः सहृदय-कवेर्हर्षतो निर्निमेषं
 पश्येत्तत्त्वं किमपि विपुलं यन्न पूर्वं प्रबुद्धम् ॥ ३ ॥
 दृष्टामग्रे विजन-शयितो बाह्यशून्यः कदापि
 विस्रब्धोऽहं कुसुमसुषमां संस्मरंस्तां विचेताः ।
 दिव्यानन्दं कमपि मनसा नृत्यता भावयामि
 प्रज्ञालोकः स्फुरति सहसा गूढतत्त्वावभासो ॥ ४ ॥

× × ×

आह्लाद-प्रतिमा

(तस्यैव)

आह्लाद-प्रतिमा-प्रतीतिरुदिता साभासिता यद् दृशोः
 सन्ध्याया असित-द्युतिः कचभरे ताराद्युतिर्नत्रयोः ।
 वासन्ती तनु-भङ्गिरौषस-विभा तस्या मुखे दीप्यति
 नृत्यन्तीष मनोहराद्भुत-रसा भावो यथामूर्तिमान् ॥ १ ॥
 रूप-स्वप्न-निभापि पार्थिव-तनुर्व्यज्ञायि सा संस्तवात्
 कन्या सा गृह-कार्य-दक्ष-मधुरा स्वच्छन्द-भावा तथा ।
 लोके यत्सुख-दुःख-पर्यय-गतैर्द्वन्द्वैर्जनः खिद्यते
 तत्रास्याः सहजा रुचिर्न पटुता वृत्तेरुदात्ता हि सा ॥ २ ॥
 पश्यंस्तां मनसा स्मराम्यवितथं प्राज्ञां पथि प्रस्थितां
 संकल्पेन दृढां विवेकसहितां वीर्य-क्षमा-शालिनीम् ।
 धात्रा सान्य-तिलोत्तमेव रचिता सौख्याय मानाय च
 शान्तिस्तत्र विराजतेऽथ शुचिता ज्योतिर्दिवश्चात्मनि ॥ ३ ॥

× × ×

सन्ध्या

(तस्यैव)

सन्ध्येयं रमणीय-कान्ति-रुचिरा शान्ता विमुक्ति-क्षणा
 वेला पावन-निश्चलार्चन-यतप्राणा यथा भिक्षुकी ।
 बिम्बं मज्जति भास्करस्य जलधौ स्निग्धे शमेऽपार्थिवे
 नित्यं संचलनादिवार्णव-रवो व्याप्य स्थितो रोदसी ॥ १ ॥

भूतं तत्प्रतिबुध्यते महदये पार्श्व-स्थिते कन्यके
ध्यानं ते न निगूढ-तत्त्व-विषये नातस्ततः प्रच्युता ।
वासस्ते हि सनातनः पितुदरो यत्रार्च्यते नित्यदा
हार्दे गर्भगृहे प्रतिष्ठित-पदे देवः परोक्षोऽपि नः ॥ २ ॥

× × ×

व्यवहारासक्तिः

(तस्यैव)

वाह्यार्थाननुधाव्य संग्रह-रता यामो वयं जीर्णतां
नात्मीयं प्रकृतौ कठोरहृदयाः किञ्चित्समीक्षामहे ।
चन्द्राय स्वत एव यद् विवृणुते सिन्धुस्तनुं हर्षतो
वाता गूहितरोदना मुकुलितैस्तुल्या नु सुप्तैः सुप्तैः ॥ १ ॥
रम्याणामभिवीक्षणान्न हृदये येषां रसस्योदयो
हा धिक् तात्, वरमेव पूर्वविधिना^१ प्रत्यक्ष-रूपार्चनम् ।
पश्येयं तटमास्थितो जलनिधेः पृथ्वाकृतिः^२ देवतां
शङ्खं वा शृणुयां तृतस्य^३ धमतः सम्प्लावयन्तं दिशः ॥ २ ॥

× × ×

प्राभातिकी सुषमा

(तस्यैव)

प्रासादा नाट्यशालाः स्फुट-बहु-शिखरा उन्नताट्टालकाश्च
नावोऽप्याकार-लेखैर्धुत-पवन-पटा अन्तरिक्षं लिखन्ति ।
सानून् सोपत्यकाद्रीन् विरचयति रविः कान्ति-लक्ष्मी-समृद्धान्
वस्ते शोभां प्रभाते नगरमिदमहो स्वच्छ-मग्नांशुकीयाम् ॥ १ ॥
रूपं वा रम्यमोदक् स्पृशति सहृदयानद्वितीयं मतं तच्-
छान्तिर्गम्भीर-भावा क्वचिदपि न मया दृष्टपूर्वाचलेषा ।
स्वच्छन्दा याति चेयं सरिदपि रुचिराः सुसिलीना गृहाश्च
सर्वेष्वन्तर्महद् यद् हृदयमविदितं वर्तते निर्विकारम् ॥ २ ॥

× × ×

१. पूर्वविधिना = क्रिस्त-धर्मोदयात् प्राक्तनेन धर्मविधिना ।

२. पृथ्वाकृतिः = प्रोटियस् (यवनदेवः) ।

३. तृतः = ट्राइटन् (यवनदेवः) ।

एकाकिनो धान्यलावी

(तस्यैव)

क्षेत्रस्थितां पश्यत तामनन्या-
मधित्यकालब्धजनिं किशोरीम् ।

एकैव सा गायति धान्यलावी
विरम्यतां वा मृदु गम्यतां वा ॥ १ ॥

लुनाति सा नह्यति चैव धान्यं
तत्रैव गोते करुणेष्वसक्ता ।

आकर्ष्यतां पूरयतीव गोति-
रुपत्यकां निम्नतलां समग्राम् ॥ २ ॥

न नक्तगः स्वागतगीतकानि
जगौ ततो रक्ततरं कदापि ।

श्रान्ताय सार्थाय वनायुदेशे
द्वीपायितच्छाय-मरुस्थलेषु ॥ ३ ॥

प्रहर्षिणी वाक् च तथा कदापि
न शुश्रुवे कोकिलतो वसन्ते ।

प्रभञ्जती सागर-मौन-मुद्रां
सुदूर-हेब्रीड्स-तटेषु सान्द्राम् ॥ ४ ॥

न वेदि सा तत्र कमर्थमेवं
स्वरप्रवाहैः करुणैर्व्यनक्ति ।

सुदूर-वृत्तानि कथा व्यतीता
युधो नु सा वर्णयते कदाचित् ॥ ५ ॥

अथो नु सा प्राकृत-लोक-वृत्तं
दैनन्दिनं गायति निर्विशेषम् ।

निरूप्यते खेद-वियोग-दुःखैः
पर्याकुलो यत्र मनः-प्रवाहः ॥ ६ ॥

श्रुतं मया दीर्घतरं प्रगीतं
बाला जगौ यत्सृणिमुद्रहन्ती ।

ततो निवृत्तोऽप्यनिवृत्तचेताः
अनुस्वनद्गीतमदः स्मरामि ॥ ७ ॥

× × ×

अनुस्मृतिः

(तस्यैव)

पञ्चाब्दाः सम्प्रयाताः शुचि-शिशिर-कृताः पर्यया येषु दीर्घाः
श्रूयन्ते स्निग्ध-नादाः पुनरपि शिखरि-प्रस्नवन्निर्झराणाम् ।
लक्ष्यन्ते ध्यान-निष्ठा विजन-वन-गता अद्रयस्तुङ्गशृङ्गा
येषामत्रानुभावो भुवि ननु तनुते शान्तिमाकाशसंस्थाम् ॥ १ ॥

विस्रब्धः पादपाधस्तलमिह निभृतं यावदासे पुरस्ताद्
इत्येवं रम्य-दृश्यात्सहजमुपगतो नेत्र-निर्वाण-लाभः ।
कुटयः क्षेत्राणि दूरादपरिणत-फलैर्व्यक्त-पालाश-वर्णाः
कुञ्जैरुद्यान-वाटैः सघन-तरु-दलैः शोभमाना वनान्ताः ॥ २ ॥

दृश्यन्ते पङ्क्ति-बद्धा उपवन-वृतयो राजयो वा वनानां
तद्वर्णा गोचरा वा गगनमभिगता नीरवा धूम-लेखाः ।
नूनं ता लक्ष्यन्ते' वसति-विरहितान् काननैकाश्रितान् नृन्
वानप्रस्थं गुहास्थं विजनमुपगतं पावकासेविनं वा ॥ ३ ॥

यस्मिन् कालान्तराले चिरतर-विरहे नान्धकारं प्रयाताः
रम्याकारा इमे ते भृशमपि नगरे संस्मृता मेऽपरोक्षाः ।
प्रायः खेदं विषादं गतवति हृदये तेऽवलम्बा अभूवन्
माधुर्यं शान्तिमन्तः कुशलपरिणतिं शुद्धसत्त्वं च तेऽदुः ॥ ४ ॥

वृत्तिस्त्वन्याप्युदात्ता लघयति सुभगा जाड्यभारावनद्धं
दुर्बोधं विश्वमेतद् गमयति च शनैः प्रेरणा भावमस्मान् ।
रुद्धप्राये यतो नो रुधिर-विसरणे श्वासचारे बहिस्तः
सुसावन्तःप्रबुद्धाः प्रशमित-मनसा तत्त्वमालोचयामः ॥ ५ ॥

तत्त्वं मिथ्या किमेतन्न खलु नियमतो ज्ञायते मे तथापि
व्यर्थोद्वेगैः प्रवृत्तेस्तमसि भयजडैर्दुःखभेदैरनेकैः ।
आक्रान्तेनान्वभावि स्फुटमपि वयिके^२ऽरण्यसंचारशीले
चेतोर्हर्षः प्रसादस्तव विदितभुवो रम्यताभावेन ॥ ६ ॥

१. ज्ञापयन्ते ।

२. वयिका तन्नाम्नी नदी ।

भूयोऽप्यत्रागतस्य स्मृतिमुपगमितः पूर्वकालः पुनर्मे
चित्रं मालिन्यमन्दं क्रमश इव यथा मार्जनाद् व्यक्तिमेति ।
एवं तारुण्य-वृत्तं पुनरपि मनसा भाव्यते तद् व्यतीतं
सर्वस्वं मे तदासीत् प्रकृतिरथ गिरेर्निर्झरेषु व्यहार्षम् ॥ ७ ॥

शैलस्त्रोतः-प्रपातः पटुतर-निनदो नाजहान्मानसं मे
रागावेशोपमोऽसी गिरिगहनवनोद्भासि-रूपाणि वर्णाः ।
उत्कण्ठावेगभावाः परिगत-हृदयाः प्रीतिबन्धा अभूवन्
संवेद्या निर्विकल्पाः स्फुटतर-रुचयो रम्यभासास्तदा मे ॥ ८ ॥

बुद्ध्याहार्यो न चार्थः क्वचिदपि मनसा कल्पितोऽपेक्षितो वा
नित्याकाङ्क्षा ममाभून् नयनसुभगतामात्रसक्ता तदानीम् ।
कालोऽसी दूरयातो निरतिशय-सुखानोत-खेदोऽधुना तु
यातोऽप्युद्वेगहेतोश्चकित-मति-कृतो विभ्रमो हर्षगर्भः ॥ ९ ॥

दूये नैवात्र किञ्चिन् निज-विगत-दशाभ्यस्त-सौख्यं विचिन्त्य
संवेद्यानां विशेषा अनुभव-विदितास्तादृशा न स्फुटा यत् ।
सन्धत्ते कोऽप्यपूर्वो मनसि समुदितो भावबोधः क्षतिं मे
स्वात्मानं तत्कृतार्थं परिचित-विषये दृष्टिलाभेन मन्ये ॥ १० ॥

ज्ञातं मे दर्शनीया प्रकृतिरपि हृदा नाविवेकेन यूनः
प्रायोऽव्यक्तं श्रुतं तन्मनुज-भव-गतं निश्चलं दुःखगीतम् ।
लक्ष्यश्चात्र प्रयोगः खरमृदु-रहितो मध्यमार्गानुसारी
मर्त्यानां भावशुद्धिं प्रणयति विनयं चापि धत्ते समर्थः ॥ ११ ॥

आसन्नं मेऽनुभूतं किमपि जनयते हर्षलोला धियो यद्
भूतेष्वन्तःप्रविष्टं विलसति निलयो भास्वतो भासु यस्य ।
अम्भोधेर्मण्डलेऽपि प्रवितत-वियति श्यामले कान्तिभाजि
प्राणाधारे समीरे भुवन-जन-मनो व्याप्नुते तन्महत्सत् ॥ १२ ॥

चेतन्यं तद् गतिः सा निखिल-मतिमतां प्रेरिका गोचराणां
व्याप्तत्वात्तस्य रम्यं प्रकृतिविलसितं शैल-शृङ्गावलीनाम् ।
कान्तारोपत्यकानां घन-हरित-भुवः श्रव्य-दृश्यानुभावे
प्रत्यक्षस्यापरार्धं रचयति तु मनःकल्पना यत्र नूनम् ॥ १३ ॥

भाषायामिन्द्रियाणां विमलतम-धियां तत्त्व-विम्बावभासः
प्रत्यक्षेयं तनुस्तत्प्रकृति-परिगता देशिका मे विभाति ।
सा धात्री प्राणिनां सा मम हृदयमभिन्नायते रक्षिभूता
निश्शेषो मे विवेकः प्रभवति हि ततः स्वामिभूतः स आत्मा १ ॥ १४ ॥

× × ×

नवतंगल-गीतम्

(महाकवेः कीदृशस्य २)

विकारश्चित्तं मे व्यथयति तथा चेन्द्रियगणं
विमोहं तन्द्रालुं गमयति यथा जाङ्गुलरसः ।
मदाद् वा मञ्जामि स्मृति-हरण-पाताल-सरिति
न ह्रीर्ष्या मे तुभ्यं सुखिनि तव सौख्येन सुखिनः ॥ १ ॥

तरुणां देवी त्वं लघुतर-पतत्रे वनभुवि
क्वचिद् रागालापैर्मधुरतर-कुञ्जे विहरसि ।
असंख्यच्छायाभिर्हरिततर-कान्त्या विलसिते
मधुश्री-गीतं ते सुखतरमबाधं विजयते ॥ २ ॥

गभीरे भूगर्भे चिर-निहित-शीतासव-रसः
सगीत-प्रोल्लासः कुसुम-सुरभिर्ग्राम-हरितः ।
द्रवीभूतो हासोऽशिशिर-कर-सेवीव रुचिरो
निमेषैरुन्मेषैः स्फुरति सततं बुद्बुदमयैः ॥ ३ ॥

परीवाहासन्नोऽधर-सघन-रागार्पण-पटु-
र्मया पात्रे लभ्योऽरुण-मृदुल-वाङ्-निर्झर-झरः ।
यदापानाद् हित्वा निखिल-जगतीं यामि निभृतं
विलीये त्वत्सार्वं गहन-वन-कुञ्जे हृत-हृदि ॥ ४ ॥

-
१. इतः परं मूले कानिचन पद्यानि विषयान्तरमिवोपस्थापयन्ति । अतोऽत्र त्यक्तानि ।
  २. 'रोमैन्टिक'-धारायाः कविः । ऐन्द्रिय-संवेदन-स्फुटत्वं सौन्दर्योभासनं माधुर्यं समा-
धिश्च तस्य काव्ये विशेषेण लक्ष्यन्ते । प्रस्तुते काव्ये नक्तङ्गलविहगो दिव्य-
कविवाचः सङ्केतः ।

विदूरालक्ष्यः स्यां विलयमिव यातः स्मृतिपथा-
दपेयान्मेशेषं तरु-जगति यत्ते न विदितम् ।
मनस्तापः खेदो ज्वर इव तथा चार्तनदितं
जरा-जोर्णाः केशाः क्षय-नियत-तारुण्यमपि च ॥ ५ ॥

विचारो लोकेऽस्मिन् जनयति विषादं हृदि घनं
करोत्यन्तः शून्यं स्फुरति च पुरो रूप-नियतिः ।
यथा कालो नित्यं मलिनयति कान्तिं नयनयोः
प्रियायाः कामी यद् विलपति तथा परिणतिवशात् ॥ ६ ॥

अपेहि त्वामेतुं दृग्विषय-वाक्-पक्षतिधरः
स्थितः सन्नद्धोऽहं विजडितमनस्तु भ्रमति मे ।
अये सान्निध्यं ते किमिव न मयावापि चकितं
मृदुस्निग्धं नक्तं विधुरपि चकास्ति स्तृ-सदसि ॥ ७ ॥

निरालोक-प्राये हरित-जल-नीली-मलिनिते
तरुच्छाये कान्तिर्दिव इव विधोर्वाति-विधुता ।
न रूपाणि प्रेक्षे भुवि चरण-पार्श्वे सुमनसां
न जाने सौरभ्यं विटप-मृदु-धूपायितमिव ॥ ८ ॥

सुगन्धि-ध्वान्तेऽस्मिन् किमिति कलयामि स्वमनसा
तृणेषु स्तम्बेषु स्फुट-फल-तरुष्वाहितमिति ।
सिताः शोणा नीलाः कुसुम-शत-भेद-व्यतिकरा
वसन्ते गुञ्जन्तो मधुकर-निवासा विलसिताः ॥ ९ ॥

मया भूयो गीतैः सुख-मरण-रागः प्रकटितो
निलीयेरन् दिष्टया निभृतमनिले मेऽसव इति ।
इदानीं श्यामे ते स्वर-मधुरिमा यच्छ्रुतिगतो
निशीथे मन्ये तन्निधन-समयोऽप्यागत इति ॥ १० ॥

जडीभूतः पृथ्व्यां तव निधन-गीतं क्व शृणुयाम्
अमर्त्ये वाणी ते चिर-नवतरा सर्व-रुचिरा ।
यया मम स्पृष्टं परभुवि रुथः कातरधियः
यया सिद्धा दृष्टिर्वहुतर-विचित्राण्यधिकृता ॥ ११ ॥

यथा द्वीपे दुर्गाद् विजन-वन-देवी-समुषिते
गवाक्षा मुच्येरन्नधिजलधि फेनोमि-वलये ।
अयेऽतीतं गीतं वन-गिरि-सरित्-क्रामि करुणं
विलीनोऽसौ स्वप्नो ननु मनसि बोधः समुदितः ॥ १२ ॥

× × ×

सैषा स्थिता यवन-शिल्पि-कृता निधानी
(तस्यैव)

अद्याप्यधर्षित-वधु प्रशमस्य नूनं
मौनस्य धीर-समयस्य च पोष्यपुत्रि ।
वन्यैतिहासिकवरे मधुरं त्वयैवं
व्यङ्ग्याः स्वलंकृत-कथाअतिशय्य काव्यम् ॥ १ ॥
काव्यायिका वपुषि पत्रदशे त्वदीये
या देव-मानव-गणान् विषयीकरोति ।
रम्यारकेडि-वसतीन् यवनान्तरीपे
केऽसौ सुरा नरवराः प्रमदाश्च वामाः ॥ २ ॥
मत्तं किमेतदनुधावनमङ्कितं किं
सम्मर्दपूर्वकरूपि^२ पलायनं वा ।
वंशान्धमन्ति क इमे पटहेष्वमी के
कोऽयं समुत्सव-रसो गमितोऽतिवेलम् ॥ ३ ॥
रागाः श्रुता मधुरतां हृदि भावयन्ति
नाकर्णितास्तु खलु भान्ति विशेषभाजः ।
वंशा^३ अतीन्द्रियतया धमतास्वराणि
गीतान्यपार्थिव-चित्ते श्रुतिपेशलानि ॥ ४ ॥
गानात्कदापि विरमेन्न शुभो युवाऽसौ
नासौ तदाश्रिततरुर्भविता प्रपर्णः ।
घृष्टोऽपि वल्लभ कदापि न चुम्बितासि
स्वां वल्लभामुपगतोऽपि न संगतो यत् ॥ ५ ॥

१. काव्येऽस्मिन् कलाव्यक्तसौन्दर्यस्य कालजयित्वं ध्वनितम् ।

२. अरूपि = रूपितम् ।

३. वंशाः = हे वंशवादकाः ।

मा गात्तथापि हृदयं तव खेदलेशं
 नासी गमिष्यति कदापि विहाय दूरम् ।
 सेविष्यते सततमेव च पूर्वरंगं
 रम्याकृतिः प्रियतमा च पुरः सदैव ॥ ६ ॥
 दिष्टया न हास्यथ निजं नव-पत्र-भारं
 शाखा वसन्त-विभवेन युताः सदास्थ ।
 अश्रान्त वादकवर प्रधमाग्रगीतं
 कामः सुखः सुखतरो भवतु प्रकामम् ॥ ७ ॥
 भोग्यः सदेह-मदनो यदभुक्तदीप्तः
 श्वासाधिकश्च रभसाच्चिर-यौवनश्च ।
 हृत्ताप-नेत्र-सलिलाविल-काम-लीलं
 लोकं समुत्तरति भाति तथा च शिल्पे ॥ ८ ॥
 आयान्ति यज्ञमिह के हरिताभवेदि
 कस्त्वं महाद्भुत पुरोहित माल्यपार्श्वम् ।
 उच्चारवां नयसि वत्सतरीं किमर्थं
 पीराः ऋतार्थमुपयन्ति कुतः पुरात्ते ॥ ९ ॥
 सिन्धोस्तटे पुरमदस्सरितस्तटे वा
 किं वाद्रि-दुर्ग-निहितं जन-चार-शून्यम् ।
 वीथिष्वितःप्रभृति नोरवतास्य नित्यं
 तद्धेतु-वर्णन-परोऽपि निवर्तते कः ॥ १० ॥
 रूपं गुणैस्तव शुभं यवनोचितं च
 श्वेताश्म-मूर्त-तरुण-प्रमदा-जनांकम् ।
 उत्कीर्णमर्दित-तृणं वन-शाखि-शोभि
 मोनास्थिते स्पृशसि नोऽद्य सनातनीव ॥ ११ ॥
 जीर्यद्युगे व्रजकथे चिर-संस्थितासि
 रम्यं च सत्यमिति च व्यपदेश एव ।
 नार्थान्तरं क्वचिदिति प्रतिपादयन्ती
 तत्त्वं परं मनुजवेद्यमभेद-रूपम् ॥ १२ ॥

×

×

×

शरद्गीतम्

(तस्यैव)

वलोकानभिधावन्ति या मृद्वीका लता इमाः ।
 गृहवृक्षाश्च ये सन्ति जलनोलि-समन्विताः ॥ १ ॥
 फलभारेण ते नम्रा विधेयाः सुभगास्तथा ।
 विधेयाः पक्वनामोद-निर्भराः फलराशयः ॥ २ ॥
 आप्यायन्तामलाबूनि पुष्पाणि विकसन्तु च ।
 परागपरिवाहेषु रसिका अलिराजयः ॥ ३ ॥
 मन्येरन्नातपस्निग्धान् दिवसान्नित्यवर्तिनः ।
 इति मन्त्रयमाणेयं परिणाम-प्रदायिना ॥ ४ ॥
 रविणा कृतसौहार्दा साम्प्रतं दृश्यते शरत् ।
 दधाना मिहिका-शोभां मृद्वीञ्च फलशालिताम् ॥ ५ ॥
 अस्याः कुत्रापि लक्ष्यन्ते धान्योत्कारेषु कैतवात् ।
 वातेन किञ्चिदाधूताः केशा निष्पावकारिणा ॥ ६ ॥
 स्वयमेव ववचित्लक्ष्या सीतास्वामोदशायिता ।
 क्षणं कुसुमजालानां लवने लब्धविश्रमा ॥ ७ ॥
 धान्यसंग्रहकर्त्रीव शरत्सन्दृश्यते ववचित् ।
 स्रोतसः सङ्क्रमे भारं धारयन्ती शिरःस्थिरम् ॥ ८ ॥
 फलासवस्य सन्धाने परिस्रुत-परिस्रुताम् ।
 पश्यन्तीव विभातीयं शनकैर्धौरलोचना ॥ ९ ॥
 वासन्तिकानि गीतानि वर्तन्ते कुत्र साम्प्रतम् ।
 माध्यासीस्तानि सङ्गीतं पुरतो भाति शारदम् ॥ १० ॥
 उन्मीलयति चित्राभ्रे निमीलद्विवसच्छविम् ।
 क्षेत्राणि धान्यकाण्डानि पाटलाभानि कुर्वति ॥ ११ ॥
 प्रवहत्सु निमज्जत्सु वातच्छन्दोऽनुसारिषु ।
 वानिरेषु सरित्तीरवर्तिषु श्रूयते स्वरः ॥ १२ ॥
 गणशो विलपन्तीनां दंशीनामिव दूरतः ।
 अमन्दं च गिरिप्रान्तादधोषं कुर्वन्ति मेषकाः ॥ १३ ॥
 वृतिषु झिल्लिकारागो वाटीषु पिककूजितम् ।
 भाति कलकलश्चैव गगने शुक्-संगमात् ॥ १४ ॥

×

×

×

निशा

('शैलो'-महाकवेः^१)

नयसि दिनमशेषं स्वप्नतन्तून् वयन्ती
मुदित-शबल-भीत्या रञ्जितान्यत्र रात्रे ।
लघु जहिहि गुहां ताम्पूर्वशैले निगूढां
रचय चरणपातं वारुणी-वारि-राशौ ॥ १ ॥

गगन-शिति-निचोलं तारकाङ्कं दधाना
मुकुलय दिन-नेत्रे चुम्बनैः कुन्तलैश्च ।
नगर-वन-समुद्रान् पर्यटन्ती न एहि
निचित-निखिल-माया-मुद्रितालोक-दृष्टिः ॥ २ ॥

उषसि तुहिन-बिन्दुं शोषयन्तं खरांशुं
तरु-कुसुम-शयानं चापि मध्याह्न-कालम् ।
दिनमतिथिमवज्ञा-ग्लान-गात्रञ्च दृष्ट्वा
मम हृदय-विनोदः काङ्क्षतस्त्वां न जातः ॥ ३ ॥

तमि^२ तव सहजातो नैव मृत्युः प्रियो मे
न च रमयति बालः स्वापनामापि मां सः ।
अलस-नयन-चारुः श्रान्त-भृङ्गोपमो यः
किमपि किमपि मन्दं गुञ्जति त्वत्समीपे ॥ ४ ॥

ननु तव विगमेऽसौ नास्ति मृत्युर्विदूरे
निखिल-हृदय-निष्ठा संनिधौ चापि सुप्तिः ।
तदपि न वर-याञ्चा जायते सा तयोर्यो
त्वयि भवति तमिस्रे शीघ्रमेहि प्रिये मे ॥ ५ ॥

× × ×

१. 'रोमैन्टिक'-कविः 'शैलो', 'क्रान्तिकारी', 'दिव्यचेतनः' (एथोरियल), 'आध्यात्मिकः' (साइकिक), स्वातन्त्र्योपासकश्च प्रसिद्धः । अस्य काव्ये निर्बाधप्रवाहा कल्पना गगनचारिणीव भाति ।

२. तमि = रात्रे ।

कस्यैचित्

(तस्यैव)

मलिनितमभिधानं प्राकृतैर्दुष्प्रयोगात्
न खलु न खलु जिह्वा दूषयेन्मे पुनस्तत् ।
परिचितमिव भावं नाद्रियन्ते मृषैव
न खलु न खलु भावः सोऽवमान्यस्त्वया तु ॥ १ ॥

विभजतु किमिवाशां तत्समां वा निराशां
प्रभवतु वद नीतिः संयमे वानयोः किम् ।
अहह मयि दया ते चारुशीले प्रिया मे
न तुल्यितुमलं सा लभ्यमानान्यतश्चेत् ॥ २ ॥

यदपि सकल-लोके प्रेम-शब्दाभिधेयं
दयित मम सकाशे नास्ति तत्ते प्रदेयम् ।
हृदय-समुदितं मे तत्र संराधनं ते
भवतु, नहि दिवः स्यात्तादृशे काप्युपेक्षा ॥ ३ ॥

अभिलषति पतङ्गस्तारकं दूरदीप्तं
स्पृह्यति च निशा यद् भास्वदालोकनाय ।
सदृश इव ममायं भक्तिभावस्त्वयि स्यात्
निवससि बहुदूरे दुःख-विश्वाद् यतो नः ॥ ४ ॥

× × ×

पश्चिम-वातः

(तस्यैव)*

पाश्चात्योऽदम्यवातः प्रवहति शरदः श्वासभूतः पुरस्ताद्
यस्यादृश्यानुभावाद द्रवति विवशितो जीर्णपर्णव्रजोऽयम् ।
मन्त्रैर्निस्सार्यमाणोऽरुण-शितिकपिशः प्रेतसंधो यथा स्याद्
रोगाद्वा कान्दिशीको जनपदविसरो मारकाद्वावतीव ॥ १ ॥
सारथ्ये बीजवारस्तव ननुडयते शैशिरावासहेतोः
शेते भूगर्भमध्ये शव-निवह-समस्तावदाकांक्षमाणः ।
यावत्तूर्यस्वरेण प्रसवमुपदधद् बोधयन् जालकानि
शैलेषूपत्यकासु प्रविततहरितः पुष्पकालः समेति ॥ २ ॥

* क्लान्तिदूतसंकेतोऽत्र पश्चिमवातः ।

स्वच्छन्दा चेतना ते विचरसि सततं व्याप्य विश्वं समग्रं
त्वं रुद्रोऽथापि विष्णुर्हरसि जगदसूत्रायसे चापि नित्यम् ।
श्वासस्ते शीर्णपर्णः शरदि पुनरसौ वाति वासन्तिकोऽपि
रक्षन् सौरम्यवाही प्रणिहित-विभवो लोकमुज्जीवयंश्च ॥ ३ ॥

उत्तुङ्गे रंहसा ते नभसि जलधिजा वारिवाहा विशीर्णाः
पर्णैघा जीर्यमाणा दिव इव पतिता वैद्युता वर्षदूताः ।
दूरादालक्ष्यते तेऽसित-सरणितलोद्भूयमानालकान्तम्
आशीर्षं खे प्रधावत् क्षितिजपरिधितो मारुतं तीक्ष्णवृन्दम् ॥ ४ ॥

एषा वर्षान्तरात्रिनिधनमिव कलैस्त्वत्स्वरैर्गायतीव
बाष्णोघैः स्तम्भितं ते निहित-मृत-नभो-मण्डल-च्छन्न-चैत्यम् ।
भावी यस्माच्च कृष्णोऽशनि-सित-करकाचित्रितो वर्षपातः
वेगाद्वायोऽन्तरिक्षं स्फुटितमिव भवेच्छ्रूयतां मे हवोऽद्य ॥ ५ ॥

आग्नेय-द्वीप-पार्श्वे प्रसृत-जल-भुजो बाय-तीर्थोपशायी
भूमध्ये श्यामकान्तिः स्फटिक-निभ-सरित्-पाश-दोलायमानः ।
सीधानट्टालकांश्च प्रमुदितकुसुमान् स्वोर्मिषु भ्राजमानान्
स्वप्ने पश्यन् निदाघे परिमल-विवशोऽबोधि सिन्धुस्त्वया हे ॥ ६ ॥

मार्गे तेऽदलान्तिकोऽसौ सलिल-विषमताजन्य-गतानुबन्धी
यस्याधस्ताच्च दूरे तलरुहविरसा वीरुधोऽन्यानि यानि ।
गर्भस्थान्यम्बुराशेरुर्विविध-वनान्यद्भुतान्याततानि
वेवर्ण्यं वेपथुं च प्रतिरव-महतो घोषतस्ते प्रयान्ति ॥ ७ ॥

जीर्णं पर्णं यदि स्यां द्रुत-घन-शकलं वा हरेर्मां यथेष्टं
यद्वा मुक्तात्मनाम्भस्तरलितलहरी प्रेर्यमाणा त्वया स्याम् ।
स्पर्धा ते यत्र बाल्ये गतिलघिमनि मे धावतोऽभूदनु त्वां
कालोऽसौ हन्त यातः, सरणिनिपतितः कण्टकेषु क्षतोऽहम् ॥ ८ ॥

मानी स्वच्छन्दवृत्तिर्लघुगतिरपि ते शीलसाम्यं बिभर्मि
याता' कालेन बद्धो दृढ-निगड-गुणेरद्य दुर्देवदीनः ।
साजात्यात्प्रार्थये त्वामयि सततगते मामतः क्षीणसत्त्वं
मेवान् पर्णानि वीचीर्बहसि मृदुसुखं तद्बुद्धारयेथाः ॥ ९ ॥

वीणां मां कल्पयेथा वनमनुरणितं सार्यमाणं यथा ते
नूनं मेऽप्यंग-यष्टिर्विगत-तरुणिमा शीर्णपर्णा वनीव ।
संवादस्ते स्वराणां व्यतिकरमुभगो व्याप्नुते चक्रवालं
छायां गृह्णन्तथास्मत् करुणमधुरतां शारदीं व्यञ्जयंश्च ॥ १० ॥

उद्दामात्मन्ममात्मा भव निज-सहसा विश्वमाक्रामसि त्वं
पर्णैर्घां जीर्णशीर्णं वहसि भुवि यथा नूतनोन्मेषहेतोः ।
एवं संरोपयेथा दिशि दिशि विकिरन् मे धियः कालयाता-
श्छन्दःसिद्धाः प्रजाभ्यो वितर मम गिरो विस्फुलिगोपमाश्च ॥ ११ ॥

शान्तप्रायस्य वल्लैः कणनिकरखरं भस्म दोधूयमानो
भूयो गर्भोन्मुखत्वं विरचयसि भुवः प्रेरयैवं गिरो मे ।
ताभिः सम्बोधयेथाः शयितमिव जनं भावि-सन्देशतूर्याद्
वायो पुष्पाकरोऽसी शिशिर उपगते नूनमासन्न एव ॥ १२ ॥

× × ×

रतिप्रियः

(तस्यैव^१)

विलपामि वियोगशोकतो
विगतो हन्त सखा ह्यसौ प्रियः ।
शिखिना ग्रसितः पुनर्ननु
रतिनाथो हरनेत्रजन्मना ॥ १ ॥

जगती निखिलापि सास्रतां
भजतां, नैव विमोक्षमेष्यति ।
स शिलोपम-जाड्य-बन्धनान्
न रविर्यत्र रजो न लोच्यते ॥ २ ॥

प्रहरा अतियन्ति दुःखदा
अयमेको न निवर्तते खलु ।
अथवा प्रहरीकृतश्चिरं
स्मृतिरक्षी भविता भविष्यति^२ ॥ ३ ॥

१. मूलस्याल्पीयसोमेव च्छायामनुवादोऽनुसरति । संक्षिप्तश्चायम् ।

२. भविष्यति = अनागते ।

जननी महती क्व विस्मृता
तमसाच्छन्नशरोऽवधीत् सुतम् ।
किमु सा प्रतिशब्द-गुञ्जिते
निजलोके हतलोचना स्थिता ॥ ४ ॥

धरणीपरिलुण्ठितः श्वसन्
स हि गीतैर्निधनावरोहिभिः ।
कुसुमैरिव भूषयन् भुवं
यमराजं विहसन्निव स्थितः ॥ ५ ॥

विलपेन्नु शुचा विवृध्य सा
शयिताम्बा वरमस्तु निःस्वना ।
ज्वलदश्रु-निमग्न-वीक्षणा
निभृतं पुत्रसमा जडा हृदि ॥ ६ ॥

अनिर्वर्तितया ययावसी
रमणीया निखिलाः प्रयान्ति यत् ।
लवणाम्बु-विवर्धनादयं
न परोवाहमुपैति सागरः ॥ ७ ॥

शिशिरः पुनरेति याति च
मम शोकोऽपि तथा नवीकृतः ।
सरितो मरुतः प्रहर्षिताः
पुनरुद्यान्ति खगाः पिपीलिकाः ॥ ८ ॥

नव-वत्सर-शीबिकागतै-

नवपत्रैः कुसुमैर्व्यदोप्यत ।
मिथुनैर्विहरन्ति पक्षिणो
नवनीडात् रचयन्ति चोत्सुकाः ॥ ९ ॥

हरितास्तपनोयभास्वराः

कृकलासा उरगा विनिद्रिताः ।
जडभावमपास्य तेऽधुना
दहनस्येव विरेजिरे शिखाः ॥ १० ॥

निखिलं विजही तदस्तितां
 भजते यत्र मनोज्ञुरागिताम् ।
 ऋतुरत्र निरुत्सवश्च्युता
 प्रियवेला विरसानुवर्तते ॥ ११ ॥
 अपताम वयं कुतो भुवि
 किमु लक्ष्यं किमु भोग्यमस्ति नः ।
 पुरुषाः सममुत्तराधराः
 अधमर्णा इव मृत्यु-निर्जिताः ॥ १२ ॥
 धरणी हरिताऽथ नीलिमा
 दिवि यावद् भविता रुचा ध्रुवम् ।
 निशया दिवसोऽनुयास्यते
 प्रतिकालं भविता विपर्ययः ॥ १३ ॥
 उदिते प्रभवोऽण्डजन्मनां
 मिहिरे याति निरोध एव च ।
 किमु जीवितमप्रभातकं
 प्रतिबुद्धा उडवोऽपि यत् पुनः ॥ १४ ॥
 मनुजेष्वनुवर्तते क्रमोऽ-
 पुरुषेणापि दिवाकरद्युता ।
 धवलीक्रियते नभस्ततो
 निजकान्तिः स्तुषु धीयते यता ॥ १५ ॥
 अथवा न मृतो न निद्रितः
 स भव-स्वप्न-भयाद् विमुद्रितः ।
 वयमेव विकल्पवात्यया
 मुषिता विभ्रम-रेणु-रूषिताः ॥ १६ ॥
 मनसा परिखेदिता वयं
 प्रतियामं विवृतिं भजामहे ।
 उपयन्ति च ये मृदन्वये
 विजडाशाक्रिमयः कलेवरे ॥ १७ ॥
 उदपप्तदसौ दिवं कृती
 तमसः पारमियाय संसृतेः ।
 प्रभवन्ति न यत्र तापकाः
 ज्वलदीर्घ्या-परिखेद-मत्सराः ॥ १८ ॥

मुमुचे स ततोऽपि दुःखतः
 सुखनाम्ना व्यपदिश्यते तु यत् ।
 पृथिवीरजसोऽह्नानाविलः
 कृति-भोगानिल-धूत-संचयात् ॥ १९ ॥
 विरसं हृदयं न शोच्यते
 न जरा तत्र वृथा सितालका ।
 ज्वलति प्रभया विधूमया
 न च भस्मापि निधीयतेऽन्ततः ॥ २० ॥
 युयुजे जगदात्मना समं
 श्रुतिमायान्ति गिरोऽस्य विस्फुटाः ।
 मृदु-तिग्म-निसर्ग-गीतिषु
 स्तनयित्नोंनिशि कोकिलस्य वा ॥ २१ ॥
 अविकारि तदेकमेव सद्
 विकृतिं यान्ति बहूनि नित्यदा ।
 दिवि तिष्ठति भाः समुज्ज्वला
 प्रतिबिम्बा भुवि यान्ति चञ्चलाः ॥ २२ ॥
 शबलैः शिखरोऽर्धंगोलकः
 शकलैः काचमयैर्विनिर्मितः ।
 निधनावधि चित्रयेत्प्रभा-
 मविभागामपि जीवितं यथा ॥ २३ ॥
 × × ×

निपत निपत

(महाकवेः टैनिसनस्य)*

निपत निपत सिन्धो दीर्यमाणः स्वतीरे
 विजड-शिति-शिलासु स्वोर्मिभङ्गैर्हताशः ।
 कथमिति रसना मे भावराशिं प्रवक्तुं
 प्रभवति हृदिजातं प्रेर्यमाणाप्यवार्यम् ॥ १ ॥

* टैनिसनो विक्टोरियायुगस्य मुख्यो महाकविविकासवादकृतास्थो दार्शनिकस्वभावः ।
 तस्य रीतिः प्रसादमाधुर्यगुणा निगूढकरुणध्वनिः ।

विलसति स कुमारो दाशपुत्रो भगिन्या
 पुनरपि तटखाते नाविको गीतमोदी ।
 जलनिधि-गत-पोतः स्वाश्रयं याति धीरः
 क्वचिदपि न लभे तत्पाणि-संस्पर्श-लेशम् ॥ २ ॥
 श्रुतिपथमपि वाणी नाधुना याति तस्याः
 नयनपथमिदानीं सापिलुप्ता दिनश्रीः ।
 न खलु न खलु भूयः प्राप्नुयान्मे कदाचित्
 निपत निपत सिन्धो दीर्यमाणः स्वतीरे ॥ ३ ॥

× × ×

ते हि नो दिवसा गताः

(तस्यैव)

यावत्तान् मनसा स्मरामि दिवसान् कालेन निश्शेषितान्
 आपश्यामि च शारदीं नयनयोः प्रत्यक्षभूतां श्रियम् ।
 अश्रूणि प्रभवन्ति मे हृदयतोऽविज्ञात-हेतून्यपि
 नैराश्यान्नु कुतोऽप्यलोकविदितादर्थानुसन्धिं विना ॥ १ ॥
 प्रत्यग्राणि दिनानि तानि किरणा आद्या यथा नौपटे
 ये शंसन्त्युपयास्यतो नु सुहृदो लोकान्तरादुद्धृतान् ।
 दुःखानि प्रतिभान्ति तानि किरणा अन्त्या यथा लोहिता
 यैर्मज्जन्ति च बन्धवोऽब्धिकुहरे दुःखा सुखा च स्मृतिः ॥ २ ॥
 आसन्ने निधने गवाक्षपटले मन्दायमानप्रभे
 प्रत्यूषे तमसि प्रयाति विहगैरारम्यमाणे रवे ।
 संवेद्यः स यथा निदाघसमयः खेदावहोऽप्यदभुतो
 यातास्तेऽपि तथा विभान्ति दिवसाः संस्मर्यमाणा हि नः ॥ ३ ॥
 स्मृत्यां वा प्रियचुम्बनानि मनसा सम्भाव्यमानानि वा
 प्राप्तेर्दूरतराणि तेऽपि दिवसा अस्माकमेव गताः ।
 उद्दामः प्रथमो मनोभव-कृतो भावो गभीरो यथा
 स्वाद्यश्चाप्यनुशोच्यते च विगतः कालोऽपि जीवन्मृतिः ॥ ४ ॥

× × ×

डोवर-वेला

(आनर्लड-महाकवेः)*

अक्षुब्धः पूर्णवेलो जलनिधिरधुना भ्राजते शुभ्रचन्द्रः
तीरे फ्रान्सीय-पार्श्वे स्फुरति पुनरसौ दीप्तिरस्तंगता च ।
आंग्लीये त्वम्बुराशेस्तट-विपुल-शिला मन्दमाभासमाना
दृष्टिं कर्षन्ति रात्रौ मृदु-पवन-हृताः पश्य वातायनाग्रात् ॥ १ ॥

लक्ष्या वेलानिवृत्तेः शशिकर-धवले सैकते फेन-लेखा
यामायातैस्तरङ्गैः प्रविचलदुपलैर्गर्ज्यते कर्कशं च ।
भूयो भूयोऽवरोही प्रसरदपसरद्वारि-राशेर्विकम्पी
सम्भूतो मन्द्रमन्द्रो निधनमुपसरन् नित्य-दुःख-स्वरोऽयम् ॥ २ ॥

वेला-पर्यायवद् या मल-निवृत्त-दशा क्षीयते पूर्यते च
संसारे दुःखभूता मनुज-सहगता ख्यापयन्तं पुरा ताम् ।
अश्रीषीन्नाट्यकारः स्वरमिममुदधेर्यावनोऽसौ सफोःकीज्
दूरेऽस्मिन्नुत्तरेब्धौ वयमपि शृणुमो व्यक्त-दुःखं** तमेव ॥ ३ ॥

पूर्वं श्रद्धा-समुद्रः परिगत-धरणिर्मेखलेवोज्ज्वलासीद्
अद्यत्वे लोकतोऽसौ व्यपसरति ततो नीरसा भूतटान्ताः ।
यत्र स्तीर्णा विवर्णा गत-जल-वसनाः शर्करास्तत्र चास्थ
दीर्घः कारुण्य-रावः श्रुति-पथ-विषयो नैश-वाते विलोपी ॥ ४ ॥

प्रेमा नः सत्यसन्धो भवतु, बहुविधे स्वप्न-रम्येऽहि लोके
विद्यन्ते नैव हर्ष-प्रणय-रुचि-शमा नापि दुःखान्निवृत्तिः ।
आश्वासो नैव लभ्यः क्वचिदपि भुवने वर्धमाने तमिस्ते
युध्यन्ते तत्र सेना जनित-कलकला मोह-राज्येऽविवेकाः ॥ ५ ॥

×

×

×

* अयं महाकविरपि विक्टोरियायुगाविर्भूतो दर्शनासक्तो मधुरस्पष्टस्वरः ।

** बहुव्रीहिः ।

परिव्राजक-विद्वान्

(तस्येव)

ह्वयन्ति शैलादविपाल याहि
कुटीरमुन्मोचय पश्वगारम् ।
व्रजस्त्वदीयो न बुभुक्षितः स्याद्
न ते सखायोऽपि विशुष्क-कण्ठाः ॥ १ ॥

न च प्ररोहेयुरितोऽधिकं च
तृणानि विच्छिन्न-शिखानि यावत् ।
स्थिरा च केदार-ततिर्यदा स्यात्
नक्तं मनुष्याः शुनकाश्च मुप्ताः ॥ २ ॥

ज्योत्स्नावदातेषु च शाद्वलेषु
सितावयो यद् विचरन्ति केचित् ।
तदा त्वमायाहि पुनः स्वकं च
लक्ष्यं समाराधय दत्तचित्तः ॥ ३ ॥

पूर्वाह्णमापुञ्जित-धान्यगुच्छः
श्रान्त्वाऽत्र विश्राम्यति धान्यलावः ।
क्षेत्रे निधायोच्च-निरातपे च
स्व-कण्डिकां पात्रमथोत्तरीयम् ॥ ४ ॥

यूथान्यवीनां विरुवन्ति दूरे
लपन्ति वृन्दानि च लावकानाम् ।
शृणोमि सम्पृक्त-रुतानि तानि
शुचेरिवाव्यक्त-पटु-स्वराणि ॥ ५ ॥

धान्यान्तरालक्ष्य-विलोहितानि
पुष्पाणि नालानि च पाण्डुराणि ।
मूलानि कान्त्या हरितानि चैव
लता-प्रतानैर्ग्रथितानि पश्यन् ॥ ६ ॥

मरुत्-समाधूत-शिख-द्रुमाली-
प्रवर्षितामोद-भरे च शादे ।

छायासु शय्यां परिकल्प्य कालं
नयामि यावद्रविरस्तमेति ॥ ७ ॥

उक्षाख्य-तीर्थस्य विलोकये तान्
अट्टालकान्पाश्वर्गतां कृति च ।
ग्रान्वील-नामा व्यलिखत् कथां याम्
उद्दिश्य यायावर-पण्डितं तम् ॥ ८ ॥

विद्वान् स दीप्त-प्रतिभा-सनाथो
विद्यालये किन्त्वनवाप्त-वृत्तिः ।
भेजे विरक्तिं निज-यूथ्य-वर्गा-
ज्जगाम यायावर-संघ-मध्ये ॥ ९ ॥

स एकदा ग्राम-पथेषु दृष्टः
सब्रह्मचारि-द्वय-संगतश्च ।
पृष्ठश्च ताभ्यामवदन्नवीन-
स्व-यूथ्य-यायावर-शील-वृत्तम् ॥ १० ॥

विद्यास्ति तन्मध्य-कृत-प्रचारा
यया विजानन्ति परस्य चित्तम् ।
स्व-कौशलेनाथ वशं नयन्ति
विद्या प्रकाश्या यदि सोपलब्धा ॥ ११ ॥

विद्या-रहस्यं निहितं सुगुप्त-
मभिज्ञ-वर्गेण तथापि लभ्यम् ।
प्रकाशनायेति ततो निवृत्तो
न चापि दृष्टः पुनरन्यदा सः ॥ १२ ॥

पुरातनाकारमुपादधानो
वस्त्रं शिरःशोभि तथोत्तरीयम् ।
कपोतवर्णं च विलोकितः सः
ध्यायी भ्रमन् मौनगतः कदाचित् ॥ १३ ॥

इति प्रवादः प्रथितस्तथापि
वसन्तकाले मिलितोऽविपालैः ।
दृष्टोऽथवा पान-गृहेऽपरैश्च
स पामरैरासन-संस्थितोऽपि ॥ १४ ॥

वेद्योव यायावर रूपतस्त्वां
पृच्छामि यूनः किमु दृष्टवन्तः ।
क्षेत्रेषु शून्येषु भवत्प्रचारं
शस्येषु रक्षाधिकृता यदा ते ॥ १५ ॥

निदाघ-काले जल-शीत-तोरे
नौका-शयालुः पृथु-शाद-पाश्वे ।
वोक्षे गिरोनातपशोभिनस्तान्
निलीयसे क्वेति च चिन्तयामि ॥ १६ ॥

व्यलोकयन् ग्रीष्म-विभावरीषु
केचित्सरित्तीर्थगतं भवन्तम् ।
चन्द्रांशु-संस्पृष्ट-जलं स्पृशन्तं
ध्यानस्थमङ्कस्थित-पुष्पराशिम् ॥ १७ ॥

नृत्यार्थमालक्षि समागतेन
दूरादपि ग्राम-वधू-जनेन ।
श्यामायमाने विचरन् भवान् वा
क्षेत्रेऽथवा मार्गमतः प्रविष्टः ॥ १८ ॥

प्रत्यग्रहीषुर्भवतो युवत्यः
पुष्पाणि नानारुचि-रूपितानि ।
श्वेतानि नीलानि च लोहितानि
सिक्तानि सन्ध्या-निभृतं तुषारैः ॥ १९ ॥

पलाल-रक्षे च निदाघ-काले
भास्वत्सु दात्रेषु रवेस्त्विषा च ।
वेल्लत्सु शादेषु नदीजलेषु
कृष्ण-स्फुरत्पक्षि-निषेवितेषु ॥ २० ॥

स्नानार्थमायात-जनैरलोकि

निषेदिवांस्तीरमुदग्र-दर्भम् ।

विचित्र-वेशः कृश-काय आरात्

क्वचिद् भवान् ध्यामल-शून्य-दृष्टिः ॥ २१ ॥

कम्नर-गिरि-श्रेणिषु निर्जने च

निरगल-द्वार-गृहस्थ-नार्या ।

वस्त्राणि सायं प्रतिसन्दधत्या

विलोकितो वा क्वचिदेव यातः ॥ २२ ॥

द्वारं समाश्रित्य निरीक्षमाणः

खले यवं धान्य-विमर्दकान् वा ।

दृष्टोऽथवाद्रि-प्रवणे प्रयाते-

बलिश्चिरं निर्झर-केलि-लग्नैः ॥ २३ ॥

वासन्तिकं वासरमेव दीर्घं

पश्यन् क्वचिद् गोचर-चारिणीर्गाः ।

यावन्नभस्तारकितं ततश्च

गच्छन्नवश्यायि-तृणेषु मन्दम् ॥ २४ ॥

बैग्लेवनान्ते च शरद्दिनेषु

यायावर-स्थापित-वस्त्र-वासे ।

क्षुपेक्षु पुष्पैः सितपाटलेषु

खगैः क्वचिन्निर्भयकीर्तितो वा ॥ २५ ॥

व्रजन्नभीक्षणं मनसा प्रतीचा

गतश्रियं मञ्जरिकां दधानः ।

अन्यस्थभावो भ्रमयन् कराभ्यां

प्रतीक्षमाणश्च दिवः प्रबोधम् ॥ २६ ॥

दृष्टो न किं त्वं शिशिरे कदाचित्

जल-प्लुत-क्षेत्र-तलोच्च-मार्गे ।

प्रावारनद्धो हिम-पात-योधो

हिक्सीं व्रजन् दारव-संक्रमेण ॥ २७ ॥

आरुह्य कर्मगिरि-शेखरं च
सितं परावृत्य ततोऽनुपश्यन् ।
हिमस्य पातं सघनाग्रमानं
क्रिस्तीयशालोत्सव-दीप-मालाम् ॥ २८ ॥

स्वप्नो ममायं यदतीतमेतद्
शतद्वयं प्रद्रुत-वत्सराणाम् ।
कथा यतस्ते प्रसृतोक्षतीर्थे
लिलेख यां ग्रैन्विल-नामकोऽसौ ॥ २९ ॥

विचित्र-विद्या-ग्रहणाय जिप्सो-
गणेन देशानटतस्ततस्ते ।
श्मशानशायित्वमियाय कायश्
छायासु कृष्णारुण-यू-तरुणाम् ॥ ३० ॥

प्रयान्ति कालेन नराश्चलेन
दशान्तराणि व्यसनोदयाभ्याम् ।
वीर्यं तयायुः क्षपयन्ति भोगात्
कर्माप्ययन्ति स्वकमात्मने च ॥ ३१ ॥

अनित्यभोगेषु विरक्त-चेताः
ज्ञानैकलक्ष्यो मरणादतीतः ।
अलोकसामान्यतया विभासि
ग्रान्वील-पृष्ठांकित-कीर्ति-मूर्तिः ॥ ३२ ॥

असंशयोऽक्षीणपराक्रमस्त्वं
सन्न्यस्तवान् संसृति-बन्धनानि ।
सहस्रधा मोहबलेन किन्तु
विखण्डितं जीवितमस्मदोद्यम् ॥ ३३ ॥

दिवः प्रकाशार्थं तया स्थितोऽसौ
वयं तु सन्देहपदादमुक्ताः ।
श्रद्धेन्द्रियं नास्ति न चापि वीर्यं
स्खलत्पदाः स्मो विचिकित्समानाः ॥ ३४ ॥

भूयिष्ठ-दुःखो भवतीह कश्चित्
 प्राज्ञासनं खिन्नमना निषदय ।
 दुःखानुभावं स्व-वचः-प्रसारे-
 व्यनक्त्युपायांश्च विनोदनार्थम् ॥ ३५ ॥

प्राज्ञोऽपि नो दुःखभरान्न मुक्तः
 कथं वयं स्याम ततो विमुक्ताः ।
 आशास्महे व्याकुलतृष्णयैव
 सौख्यस्य, धैर्यं बहुमन्यमानाः ॥ ३६ ॥

आशास्मदीया न तथा यथा ते
 क्षेत्रेषु नाना व्रजतो वनेषु ।
 स्वैरं स्वनिष्ठामुदितस्य नूनं
 चिर - व्यपेताखिल - संश्रयस्य ॥ ३७ ॥

प्रज्ञा तदासीद्विमला नवा च
 यात्रापि लोकस्य सरित्प्रसन्ना ।
 युगे त्वदीये, विपरीतमस्मिन्
 सर्वं युगे मोहवशेऽस्मदीये ॥ ३८ ॥

अनेक-दिग्भ्रान्त - मनोरथेऽस्मि-
 स्त्वरतुरे कम्पनरोगिणीव ।
 परापतास्मात्सुविदूरमाशु
 विचित्र-रोगाच्च युगान्नवीनात् ॥ ३९ ॥

परेहि कुञ्जेषु वनेषु दूरं
 पराणुदास्मान् सुविविक्तसेवी ।
 आशामजेयां हृदये दधान-
 श्छायामधृष्यां च शरण्यभूताम् ॥ ४० ॥

नक्तं नुदत् कानन-पत्र-शाखा-
 श्रन्द्र-प्रभा - रोपित - राजताभाः ।
 आविर्भवन् गोचर-भूमि-भागे
 तुषार - सेकोज्ज्वल - पुष्प - हस्तः ॥ ४१ ॥

आकर्णयन् कार्मणकृष्टयेव
 श्रुत्या प्रगीतानि निशा-खगानाम् ।
 विवर्जयास्मत्परितप्त-सङ्गं
 मार्गं च यस्मिन् वयमाचरामः ॥ ४२ ॥
 अस्माभिरासङ्गमवाप्य चित्तं
 सम्पत्स्यते तेऽपि शमादपेतम् ।
 गतप्रसादश्च ततस्ततस्त्वं
 सत्त्वक्षयाद् भीरुमनोरथश्च ॥ ४३ ॥
 अथापगच्छेच्चिर-यीवनं ते
 भवेज्जरा-मृत्यु-भयं च भूयः ।
 उदास्व नः स्वागतवाक्स्मितेषु
 व्यपेहि दृष्टान्तमिह स्मरामि ॥ ४४ ॥
 धीरो यथा सैन्धव-सार्थवाह-
 स्तूर्यात् प्रभाते यवनोषितेषु ।
 नौशीर्षमाविर्भवदीक्षमाणो
 द्वीपेषु तीरान्त-लतालकान्तम् ॥ ४५ ॥
 द्राक्षासवोदुम्बर-मत्स्य-भारैः
 पोतं समृद्धं यवनेश्वराणाम् ।
 विचित्य कीर्तिवितता यदीया
 कल्लोलमालासु महासमुद्रे ॥ ४६ ॥
 अरित्रमादाय पटं प्रसार्य
 नक्तन्दिवं याति ततोऽपसृत्य ।
 भूमध्य-नीलाम्बुधितोऽनुवातं
 महार्णवं भीमरवं प्रतीच्याम् ॥ ४७ ॥
 फेनायमानं च तटं समेत्य
 कादम्बिनी-मण्डित-शैलपादे ।
 पण्यार्थमागामिगणैरुपेये
 निर्वेष्टयेतापि च भाण्डजातम् ॥ ४८ ॥

×

×

×

हेलेन

(एडगर-एलेन-पोस्नाम्नः कविवरस्य)*

रूपं त्वदीयं मनसा विचिन्त्य
स्मरामि वातेरित-धीर-पोतम् ।
द्वीपान्तर-प्रोषित-पान्थवाहं
सुगन्धि-पाथोधि-तले तरन्तम् ॥ १ ॥

हताश-विक्षुब्ध-महाब्धिमध्ये
चिरं मुखश्रीस्तव विभ्रमन्ती ।
दिव्येव गीतिः प्रथयत्यजस्रं
पुरातनीं कीर्तिमथो विभूतिम् ॥ २ ॥

पश्यामि तत्र प्रतिमा-सरूपां
वातायन-प्रान्तमधिष्ठितां त्वाम् ।
प्रभोज्ज्वलां पाणि-मणि-प्रदोपां
विद्यां स्वधाम्नः समुपागतां ताम् ॥ ३ ॥

× × ×

इनिसफ्री

(डब्लू० बी० येट्सस्य महाकवेः)**

हृदगतमभियास्यन्नन्तरीपं प्रतिष्ठे
सपदि रचयितव्या तत्र काचित्कुटी मे ।
नव नव कुसुमास्यान्पोषयिष्यामि माषान्
मधुकर-मुखरायां वन्य-भूभावनन्यः ॥ १ ॥

* अयं कविवरः कौतुककथालेखकत्वेन प्रसिद्धो यानि विरलानि काव्यानि निबबन्ध,
तेषु लक्ष्यतेऽद्भुतो रचनापरिष्कारो भावसौकुमार्यं च ।

** भायर-देशाभिजनोऽयं महाकविराधुनिकेषु परां प्रसिद्धिं गतः । नानाप्रकारेष्वस्य
काव्येषु भावनिबिडता, सङ्केतबाहुल्यं, तात्त्विकत्वं च लक्ष्यन्ते । प्रसन्नगम्भीरा
विलक्षणा चास्य रीतिः ।

शम-लवमुपलप्स्ये तत्र निष्यन्दतेऽसा-
वुषसि रुचि-वृतायां झिल्लिकानां प्रगीते ।
द्युति-मसृण-निशीथं भाति मध्यन्दनं च
परभृत-समुदायात्पक्षिणी यत्र सन्ध्या ॥ २ ॥

सपदि जिगमिषा मे तत्र, नक्तन्दिवं च
हृद-तटमुपवेल्लद्वारि-रावं शृणोमि ।
क्वचिदपि पथि यातः कुट्टिमे वा विवर्णे
निभृतमिव हृदि स्वे तद्रुतं भावयामि ॥ ३ ॥

× × ×

विलम्ब-सन्ध्या

(तस्यैव)

विभिन्न-दिग्भ्यः प्रभवन्ति भावाः
प्रवृत्तयश्चैव समानरूपाः ।
सत्त्वादयो यत्र गुणा लसन्ति
सितारुणश्यामलकान्तिभाजः ॥ १ ॥

प्रसादमाविष्कुरुते निगूढं
प्रभात - वेला - विमलादिगैन्द्रो ।
विषाद-हेतुर्भवति प्रतीची
तुषार-वाष्पेन विवर्णितास्या ॥ २ ॥

उद्दाम-रक्तोत्पलिनी च याम्या
प्रवर्षति प्रौढ-रति-प्रमोदान् ।
भयं च निद्रां च तमोभिभूतां
दिगुत्तरा घोरतरा तनोति ॥ ३ ॥

धिक् ताः प्रवृत्तीर्गुणभाव-भिन्नाः
सर्वा अनाश्वासतया हतास्ताः ।
शृणोमि मायामय-काल-वाहान्
ध्वनत्खुरानुद्धत - केसराश्च ॥ ४ ॥

उपेक्ष्य संसार-भयं निमेषं
 विलोकयेमं त्वयि रक्त-चित्तम् ।
 परस्पराश्लेषमुपेत्य यावत्
 समान-दोले हृदये भवेताम् ॥ ५ ॥

विस्मय-सन्ध्या सघनायमाना
 निमज्जयेत् प्रीति-वियोग-वेलाम् ।
 विमुक्त-केशी दर-मीलिताक्षी
 प्रियोन्मुखी विस्मर काल-वाहान् ॥ ६ ॥

× × ×

युद्ध-काले विचारः

(तस्यैव)

यावन्नाडी स्फुरति सहसा जीर्णपाषाण-संस्थ-
 स्तद्वेवर्ण्यं मनसि कलयन्नेकदा युद्ध-काले ।
 वाताभुग्न-द्रुम-तल-गतो बुद्धवांस्तावदेव
 भ्रान्तिर्नाना मनुज-गणना, जीवभूतं सदेकम् ॥

× × ×

स्नेहः पापाशङ्कौ

(तस्यैव)

पण्याजीवगणं निजार्थ-निरतं मेघाननीकोद्यतान्
 कुञ्जच्छाय-निलीन-भूषक-रुचो वारस्तुषारानिलान् ।
 दृष्ट्वा भीतिमुपैति मे प्रियजनक्षेमाभिलाषान्मनः
 पापाशङ्कितया हृदि प्रणयिनो गूढा ह्यशब्दा कृपा ॥

× × ×

तव वार्धकम्

(तस्यैव)

यदा काले याते गत-तरुणिमा स्थास्यसि ननु
जरा-स्पृष्टेः केशैरुपहसन्ति तन्द्रालु-नयना ।
तदा वाच्या मन्दं कविकृतिरियं द्रक्ष्यमि ततो
यथा स्वप्ने साक्षादसितमृदु-कान्तिं निज-दृशोः ॥ १ ॥

अनेकेभ्यो रूपं तव रुचिरमाभाद् हास-ललितं
मृषा वा सत्यं वा त्वयि निदधति प्रीतिमितरे ।
परन्त्वेकस्यैव प्रणय-विषयो दुःखकरुण-
स्तवात्मा संसारी भव-गहन-मार्गस्थ-चरणः ॥ २ ॥

अधोदृष्टिर्ध्यायेरनिमिषमुपाङ्गार-निकरे
विषादेन ब्रूयाः स्वगतमिव हा हन्त विरहः ।
स्वयं यातो दूराद्रतिपतिरसौ दिव्य-वसति-
विहारी शृङ्गाणामुडु-निबह-गोपायित-तनुः ॥ ३ ॥

× × ×

मृत्युः

(तस्यैव)

नाशां नैव भयं विदन्ति पशवः
कालेऽन्तिमे तामसाः,
जीवन्तोऽपि मृता भयेन पुरुषा
आशोक-सञ्जीवनाः ।

तुच्छं प्राण-विसर्जनं प्रमिमते
धीरास्तु सत्वाधिकाः,
मृत्योर्नास्ति मनो-विकल्प-रचिताद्
बिम्बाद्वि तत्त्वान्तरम् ॥

× × ×

वैजयन्तं प्रति वातपटोत्तोलनम्

(तस्यैव)

न वृद्ध-जन-सेव्योऽयं देशो युव-जनोत्सवः ।
 जराजीर्णयुगोपेक्षी सौन्दर्योल्लास-तत्परः ॥ १ ॥
 सागरः शाभते यत्र रोहितादिशषाकुलः ।
 वसुधामिषभक्ष्याढ्या खग-कूजित-पादपा ॥ २ ॥
 जना विषयिणो यत्र संगीतादिव विस्मृताः ।
 अजर-प्रज्ञया व्यक्तं सत्सौधं क सनातनम् ॥ ३ ॥
 स्थविरः पुरुषो नूनं न तुच्छाद् व्यतिरिच्यते ।
 यथावलम्बितो दण्डाद् जीर्णवस्त्रस्य कञ्चुकः ॥ ४ ॥
 अतुच्छः सोऽथवा यावद् हृदयेनापराजितः ।
 खण्डितं खण्डितं नन्दन्ननित्यतनुवाससः ॥ ५ ॥
 उच्चादुच्चतरं गायन् पाणिभ्यां दत्ततालकः ।
 न गानं महिमानं तु स्वात्मनः परिशीलयन् ॥ ६ ॥
 अथ सिद्धालयं नित्यं यक्षाणामिव वासतः ।
 वैजयन्तं पुरं यामि पवित्रं वसतेरितः ॥ ७ ॥
 मुनयो विभ्राजमाना दिव्ये पूते विभावसौ ।
 भित्ताविव महारत्न-खचित-स्वर्ण-रूपिताः ॥ ८ ॥
 आगच्छत महाभागा वह्नेरावर्तवर्तिनः ।
 आचार्या आत्मनो यूयमान्तरा इव गायनाः ॥ ९ ॥
 विमलीक्रियतां चित्तं वासना-व्याधि-दूषितम् ।
 मुमूर्षु-पशु-देहेऽस्मिन् बद्धमज्ञं तथात्मनि ॥ १० ॥
 शाश्वतं निजलोके मां गृह्णीत च बुधोत्तमाः ।
 प्रकृतेर्यद् विमुच्येय जरामरणबन्धनात् ॥ ११ ॥
 विमुक्तो न ग्रहीष्यामि शरीरं पार्थिवं पुनः ।
 धारयिष्यामि सौवर्णं सुमृष्टं शिल्पिभिः कृतम् ॥ १२ ॥

सम्राडर्थं यथानघं यवन-द्वीपवासिभिः ।
 निद्रालुरपि बुध्येत यत्प्रभा-चकितः क्षणात् ॥ १३ ॥
 रूपं वा धारयिष्यामि हेमशाखावलम्बितम् ।
 नयनोत्सव-सामग्रीं वैजयन्तनिवासिनाम् ॥ १४ ॥
 अपूर्वं निस्सरेद्गगानं यतो नित्यानुरञ्जकम् ।
 भूत-भव्य-भवद्-भावि-कथा-वाचि सतत्त्वकम् ॥ १५ ॥

× × ×

सैनिकः

(रूपटङ्गुककविवरस्य)*

देहोऽयं पार्थिवो मे निपतति समरे
 यत्र कुत्रापि देशे
 कुर्यात्तत्क्षेत्र-लेशं प्रणिहित-रजसा
 नूनमांग्लीयमेव ।

यस्याः प्राप्ता महिम्ना जनिरथ रुचिराः
 प्राण-सौभाग्य-भोगाः
 श्लाघ्या सा मातृ-भूमिः सुभग-वन-जला
 चित्र-वातातपा च ॥ १ ॥

सौख्यं यत्तत्र लब्धं श्रुति-दृशि-मधुरं
 जाग्रता स्वप्नजा वा
 हास्यं सौहार्द-जन्यं शम-भर-हृदयं
 मार्दवं यच्च दृष्टम् ।

तस्यैवोर्ध्वं मनो मे विगत-मलतया
 नित्य-चित्-स्पन्द-शीलं
 नूनं संस्कार-राशेर्वितरणनिरतं
 कापि देशेऽनृणं स्यात् ॥ २ ॥

× × ×

* अयं कविः प्रथमविश्वयुद्धे हतो देशभक्तिसमार्द्रं चेदं काव्यम् ।

गीतम्

(तस्यैव)

यथा समीरो हृदयं तथा मे
 क्वचित् पथिप्रान्तगतः समीरः ।
 क्रामत्पदो याति पुनः स्थितो वा
 तत्रैव किञ्चिद् भ्रमयन्नथापि ॥

भ्रमत्यदृश्यः पुरतो नतश्च
 श्रुतिं विधायैति च पृष्ठतोऽपि ।
 विडम्बयन्नेति गभीर-मुद्रा-
 मनन्त-लीला-ललितेषु लोलः ॥

यथा समीरो हृदयं तथा मेऽ-
 प्यनुवृत्तं ते चरणानुसारि ।
 मनोरथानां चिर-संचितानां
 रजः-समुद्घात-परैकवृत्ति ॥

विवर्तयत्तत्प्रपदं विभाति
 नृत्यान्तरे त्वामनुवर्तमानम् ।
 न याति ते लोचन-गोचरत्वं
 प्रतिष्ठसे दूरमुपेक्षयेव ॥

अनुक्रमणी

<i>Si. No.</i>	<i>Name of Poet</i>	<i>Poems</i>	<i>Page</i>
1.	Shakespeare	W. Sonnet-1 रूपोद्धानम् (छाया)	3
2.	„	„ „ -1 „ „	3
3.	„	„ „ -7 अवस्थान्तरम्	4
4.	„	„ „ -18 प्रियं प्रति	4
5.	„	„ „ -29 उपसान्त्वनम्	5
6.	„	„ „ -30 स्मरणम्	5-6
7.	„	„ „ -32 मृत्योरनन्तरम्	6
8.	„	„ „ -57 वियोगः	6-7
9.	„	„ „ -60 परिवर्तनानि	7
10.	„	„ „ -64 कामः कालश्च	8
11.	„	„ „ -65 कालः कामश्च	8-9
12.	„	„ „ -71 मृत्युर्विजयते	9
13.	„	„ „ -73 अगत्त्वरो भावः	10
14.	„	„ „ -94 विरक्तिः	10-11
15.	„	„ „ -97 वियोगः	11-12
16.	„	„ „ -104 शङ्कुच्छाया	12
17.	„	„ „ -105 बिम्बोपासना	12
18.	„	„ „ -106 भाव्यादेशः	13
19.	„	„ „ -109 अपरिवर्त्यः	13-14
20.	„	„ „ -116 सत्या प्रीतिः	14
21.	„	„ „ -148 मनोजन्मान्धता	14-15
22.	„	„ „ -154 मदनः	15
23.	„	„ Madrigal मनोजन्मा	15
24.	„	„ Fidele मृतं प्रति	16
II 25.	Milton, J.	On his blindness- स्वान्धत्वं प्रति	16-17

26.	„ „	L. Allegro	प्रहर्षदेवताह्वानम्	17-20
III 27.	Donne, J.	The Good Morrow	स्वःसुखाशंसा	21
IV 28.	Blake, W.	Tiger, Tiger Burning Bright-	व्याघ्रः	22
V 29.	Words-	My heart leaps up-		
	Worth, W.		इन्द्रधनुः	23
30.	„ „	The Daffodils	पुष्पाणि	23-24
31.	„ „	She was a Phantom of Delight-	आह्लादप्रतिमा	24
32.	„ „	It is a Beauteous Evening-	सन्ध्या	24-25
33.	„ „	The World is too much with us-	व्यवहारासक्तिः	25
34.	„ „	Composed upon Westminster- BRIDGE	प्राभातिकी सुषमा	25
35.	„ „	The Solitary Reaper-	एकाकिनी धान्यलावी	26
36.	„ „	Tintern Abbey	अनुस्मृतिः	27-29
VI 37.	Keats, J.	Ode to A Nightingale-	नक्तंगलगीतम्	29-31
38.	„ „	Ode on A Grecian Ura-	यवनशिल्पिकृता निधानी	31-32
39.	„ „	Ode to Autumn	शरद्गीतम्	33
VII 40.	Shelley, P. B.	To Night	निशा	34
41.	„ „	To	कस्येचित्	35
42.	„ „	Ode to the West Wind-	पश्चिमवातः	35-37
43.	„ „	Adonais	रतिप्रियः	37-40
VIII 44.	Tennyson A.	Break, Break, Break	निपत निपत	40-41
45.	„ „	Tears, Idle Tears-	ते हि नो दिवसा गताः	41

IX 46.	Arnold M	Dover Beach	डोवर-वेला	42
47.	„ „	Scholar Gipsy	परिव्राजकविद्वान्	43-49
X 48.	Poe E. A.	Helen	हेलेन	50
XI 49.	Yeats, W.B.	The Lake Isle of Innisfree	इनिसफ्री	50-51
50.	„ „	He Bids His Beloved Be At Peace	विस्रम्भसन्ध्या	51-52
51.	„ „	A Meditation in time of War	युद्धकाले विचारः	52
52.	„ „	The Pity of Love-	स्नेहः पापाशंकी	52
53.	„ „	When You are Old	तव वार्धकम्	53
54.	„ „	Death	मृत्युः	53
55.	„ „	Sailing To Byzantium	वैजयन्तं प्रति	54-55
XII 56.	Rupert Brooke	The Soldier	सैनिकः	55
57.	„ „	Song	गीतम्	56

11	THE SILENT FILM	11
12-14	THE SILENT FILM	12
15	THE SILENT FILM	15
16-17	THE SILENT FILM	16
18-19	THE SILENT FILM	18
20-21	THE SILENT FILM	20
22-23	THE SILENT FILM	22
24-25	THE SILENT FILM	24
26-27	THE SILENT FILM	26
28-29	THE SILENT FILM	28
30-31	THE SILENT FILM	30
32-33	THE SILENT FILM	32
34-35	THE SILENT FILM	34
36-37	THE SILENT FILM	36
38-39	THE SILENT FILM	38
40-41	THE SILENT FILM	40
42-43	THE SILENT FILM	42
44-45	THE SILENT FILM	44
46-47	THE SILENT FILM	46
48-49	THE SILENT FILM	48
50-51	THE SILENT FILM	50
52-53	THE SILENT FILM	52
54-55	THE SILENT FILM	54
56-57	THE SILENT FILM	56
58-59	THE SILENT FILM	58
60-61	THE SILENT FILM	60
62-63	THE SILENT FILM	62
64-65	THE SILENT FILM	64
66-67	THE SILENT FILM	66
68-69	THE SILENT FILM	68
70-71	THE SILENT FILM	70
72-73	THE SILENT FILM	72
74-75	THE SILENT FILM	74
76-77	THE SILENT FILM	76
78-79	THE SILENT FILM	78
80-81	THE SILENT FILM	80
82-83	THE SILENT FILM	82
84-85	THE SILENT FILM	84
86-87	THE SILENT FILM	86
88-89	THE SILENT FILM	88
90-91	THE SILENT FILM	90
92-93	THE SILENT FILM	92
94-95	THE SILENT FILM	94
96-97	THE SILENT FILM	96
98-99	THE SILENT FILM	98
100-101	THE SILENT FILM	100

